A TRĂI INFERNUL (2). JURNALE DIN TIMPUL HOLOCAUSTULUI ALE COPIILOR ȘI TINERILOR DIN SPAȚIUL ROMÂNESC

Dumitru TUCAN
Universitatea de Vest din Timișoara
dumitru.tucan@e-uvt.ro

Living the Inferno (2). The Romanian Holocaust Diaries of Children and Youngsters

In one of my previous articles (Tucan 2020), I showed the great extent of the phenomenon generated by the diaries kept by young children and youngsters during the Holocaust. For these young people experiencing directly the anti-Semite persecutions of the WWII, these diaries were the only way to preserve the direct experience of sufferance in a world haunted by terror. In truth, while most of them did not survive, their written pages made it through history to become authentic papers documenting the horrific universe of the ghettos, of the concentration camps, of the lives spent in hiding and in secrecy. Unlike the genre of memoirs, which encapsulates the story of survival, the diary is the survival itself; they are therefore able to allow us a close introspection into the traumatic experience of the Holocaust and become vital documents for preserving the memory of a historical rupture caused by this great tragedy of the 20th century. In addition to this, the innocence of the diarists, their young age and their wide range of intensely emotional experiences recorded in these personal journals are essential pieces necessary for completing the picture of this collective tragedy, which the present must not forget and must cherish as an antidote against ideological and totalitarian irrationalism. In my article, I will dwell on similar phenomena closely connected with the Romanian Holocaust (Eva Heyman, Zimra Harsányi, Miriam Korber-Bercovici, and some others). Such a scholarly enterprise is extremely necessary since, in Romanian culture, the memory of the tragedy inflicted by the Holocaust has been rather obscured and purposely avoided (see Florian, 2018).

Keywords: *Holocaust literature; children's diaries; trauma literature, witness literature; Holocaust in Romania.*

BDD-A32383 © 2020 Editura Universității de Vest
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 23:07:42 UTC)

Într-un articol anterior (Tucan 2020) am încercat să descriu amploarea fenomenului jurnalelor ținute de copii și tineri în timpul Holocaustului. Aceste jurnale au reprezentat pentru tinerii care au suferit direct persecuțiile antisemite ale celui de-al Doilea Război Mondial singura modalitate de prezervare a experienței imediate a suferinței într-o lume bântuită de teroare. Cei mai mulți, de altfel, n-au supraviețuit, au supraviețuit doar paginile lor, documente autentice din universul infernal al ghetourilor, al lagărelor, al refugiului sau al clandestinității. Spre deosebire de memorialistică, care reprezintă povestea supraviețuirii, jurnalul reprezintă supraviețuirea însăși, aceste documente fiind capabile să ne permită o privire directă în interiorul experienței traumatice a Holocaustului și să funcționeze ca documente necesare prezervării unei memorii directe a rupturii istorice reprezentate de această tragedie a secolului al XX-lea. Cu atât mai mult, inocența diariștilor, vârsta lor fragedă și corpusul dens de experiențe înregistrate de aceste jurnale reprezintă detalii necesare pentru completarea tabloului acestei tragedii colective, de a cărei amintire prezentul are nevoie, mai ales ca antidot împotriva iraționalismului ideologic totalitar. În paginile ce urmează voi descrie fenomene similare care au legătură cu Holocaustul din spațiul românesc. O discuție de asemenea natură e cu atât mai necesară cu cât în spațiul românesc memoria tragediei Holocaustului a fost mai degrabă ocultată și evitată (cf. Florian 2018).

Holocaustul din România și jurnalele acestuia

La recensământul din 1930 în România (cuprinzând pe-atunci Nordul Bucovinei și Basarabia) cetățenii români de identitate (culturală și/sau religioasă) evreiască reprezentau un 4% dintr-o populație de puțin peste 18 milioane[1], mai precis un număr de 756.930 de persoane. La începutul lui 1938 putem presupune, alături de alți comentatori sau cercetători ai fenomenului (Lya Benjamin, de exemplu[2]) că această populație era în jurul a 800.000 de persoane. Puțin după finalul războiului mai regăsim pe teritoriul României o populație de 360.000 de evrei (Sachar 2006: 786). E adevărat că teritoriul României e împuținat din cauza cedărilor definitive către U.R.S.S., dar chiar în teritoriile cedate (Bucovina de Nord, Basarabia) și cele alăturate (Transnistria, regiunea Odessa) autoritățile române ale timpului au dus, între 1941 și 1944, o politică genocidară sistematică, ce s-a soldat cu moartea

[1] 18.057.028 (Raport final... 2004: 20).

[2] *Martiriul evreilor din România* 1991: XX.

BDD-A32383 © 2020 Editura Universității de Vest
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 23:07:42 UTC)

a între 280.000 și 380.000 de persoane (Raport final... 2004: 388)[3]. Tot din teritoriile românești dinaintea războiului, cedate Ungariei după Dictatul de la Viena și revenite ulterior la trupul țării, vor sfârși în Holocaust 132.000 de persoane deportate la Auschwitz de autoritățile maghiare și germane ale timpului. Moartea evreilor, români sau de altă cetățenie, din vina autorităților române s-a produs în pogromuri ca cel din Iași (28-30 iunie 1941, aproximativ 14.800 de morți), în acțiuni de lichidare prin împușcare odată cu înaintarea frontului în Basarabia și Bucovina (după 22 iunie 1941[4]), în acțiuni de lichidare în masă a evreilor din teritoriile sovietice cucerite (acțiuni care au avut loc la Odessa, în județele Berezovska și Golta[5]) sau în ghetourile și lagărele din Transnistria, acolo unde foamea, frigul, bolile și instinctele criminale ale reprezentanților statului român au reprezentat principalele cauze ale morții a aproximativ 120.000 de oameni[6]. În același timp, pe teritoriul Vechiului Regat și al Transilvaniei de sud, autoritățile române au dus o politică sistematică de discriminare și spoliere a populației evreiești, politică începută în 1938[7] prin legi și acțiuni instituționalizate politic, menite să lipsească de drepturi și de libertate populația evreiască, politică dusă la extrem și prin acțiuni de violență directă (pogromul de la București din ianuarie 1941, pogromul de la Dorohoi din 1940 sau pogromul de la Iași, amintit și mai sus).

Din această perioadă ne-au parvenit destul de multe jurnale, deși când apreciem cantitatea acestora trebuie să luăm în considerare, totuși, dificultatea de a ține jurnal în acele vremuri de persecuție, atunci când eforturile de supraviețuire primează. A discuta în termeni generali despre aceste documente poate fi o operație dificilă, dacă luăm în seamă nuanțele contextului în care este scris fiecare dintre acestea. Dar se poate face o clasificare a lor. Utilă în vederea discuției de aici, este categorizarea acestor jurnale în funcție de cadrele și intensitatea persecuției instituționalizate generate de contextul în care trăiește diaristul.

[3] Ca urmare a pactului Ribbentrop – Molotov și a ultimatumului sovietic din 26 iunie 1940, România va ceda Nordul Bucovinei și Basarabia, împreună cu o populație de 3.776.309 din care 7,27% (274.500) evrei. Mai ales asupra acestora se va dezlănțui furia sistematică a persecuției autorităților române la începutul războiului împotriva Uniunii Sovietice (iunie, 1941).

[4] Autorii *Raportului final* estimează că în a doua jumătate a anului 1941 au murit din vina trupelor române și germane între 45000 și 60000 de evrei (Raport final 2004: 388).

[5] În aceste acțiuni îndreptate împotriva evreilor locali au murit între 115000 și 180000 de persoane (*ibid*.: 388).

[6] Să amintim că printre victimele acestei tragedii se numără și 11.000 dintre cei aproximativ 25.000 de romi deportați tot în Transnistria (*ibid*.: 388).

[7] Odată cu primele legi direct antisemite date de Guvernul Goga, instalat la sfârșitul lui decembrie 1937.

BDD-A32383 © 2020 Editura Universității de Vest
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 23:07:42 UTC)

În acest sens, o primă categorie este aceea a jurnalelor scrise de cei care trăiesc persecuțiile în ceea ce rămăsese din România după cedările teritoriale din 1940. Acestea reprezintă ceea ce aș denumi *jurnale ale persecuției individuale și colective*. În acest context scriu jurnale mai degrabă intelectuali care trăiesc succesiv inițierea și intensificarea politicii discriminatorii a autorităților române, notând odată cu fiecare intrare degradarea nu numai a situației personale, dar mai ales a aceleia colective a evreilor români.

Cel mai cunoscut astfel de jurnal este acela al lui Mihail Sebastian (publicat pentru prima dată în 1996), figură de prim-plan a lumii culturale interbelice. Jurnalul lui Sebastian, scris între februarie 1935 și 31 decembrie 1944, e extrem de complex. Sunt vizibile acolo mai multe niveluri de referință – un jurnal intim, un jurnal creativ, un jurnal intelectual, un jurnal politic, un jurnal al evoluției războiului – dar firul roșu al acestui jurnal devine, din 29 decembrie 1937[8], jurnalul persecuției, în care tonalitatea experienței traumatice ajunge să domine scriitura[9]. Chiar dacă Mihail Sebastian rămâne în fond un singuratic care trăiește în primul rând drama persecuției individuale, paginile jurnalului său se deschid, mai ales începând cu intrările din anul 1941 – cel mai tensionat și violent an al persecuțiilor, înspre trauma colectivă a evreilor români oprimați de „această uzină antisemită care este statul român, cu birourile, autoritățile, presa, instituțiile, legile și procedeele lui" (Sebastian 1996: 368).

Dar seria documentelor de acest tip este mai amplă. Emil Dorian, medic, scriitor și veteran al Primului Război Mondial, diarist ocazional până atunci,

[8] Data instalării guvernului Goga.

[9] Sunt câteva semnale textuale care pot fi invocate ca argumente în favoarea acestei afirmații. De exemplu, notarea evoluțiilor politice interne și internaționale devine nu de puține ori „dramă personală": „Luni, 20 [martie 1939]. Nimicirea Cehoslovaciei am luat-o drept o dramă personală. Citeam ziarul pe stradă, cu detalii despre intrarea lui Hitler în Praga – și aveam lacrimi în ochi. Este ceva așa de umilitor și de abject, încât rănește tot ce am putut crede cândva despre oameni (Sebastian 1996: 198)." Înregistrarea reacțiilor prietenilor și cunoscuților săi față de situația politică subliniază antisemitismul explicit și direct (ca de exemplu în cazul lui Eliade) sau implicit și oscilant (ca în cazul prietenului Camil Petrescu sau în cazul lui Lovinescu). Căderea Franței, notată în 17 iunie 1940 îi creează o emoție extremă care duce la o tăcere în jurnal până în 1 ianuarie 1941. Notând la câteva săptămâni după Pogromul de la Iași observațiile negative făcute literaturii sale de George Călinescu în *Istoria literaturii române*, aflată în acel moment sub tipar, Sebastian scrie amar: „Nu pot lua în serios astăzi plictiselile sau chiar dramele literare. II s'agit de vivre. Moartea e posibilă în fiecare zi, în fiecare ceas. Ceea ce s-a petrecut la Iași (și încă nu mă pot decide să scriu aici tot ce am aflat între timp) se poate oricând repeta aici. Și atunci? Cariera mea de scriitor nu m-a obsedat niciodată: acum nici nu mă interesează. Voi mai fi scriitor după război? Voi mai putea? Mă voi lecui vreodată de atâta dezgust acumulat în acești groaznici, bestiali ani?" (*ibid.*: 358-359).

BDD-A32383 © 2020 Editura Universității de Vest
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 23:07:42 UTC)

începe din 30 decembrie 1937, imediat după instalarea guvernului Goga, să noteze cu febrilitate în jurnal, presimțind parcă vremurile „de prigoană", care nu vor întârzia să apară. El însuși va simți din primul moment persecuția, atunci când în urma unei legi a guvernului proaspăt instalat e concediat, ca medic evreu, din slujba sa la Asigurările Sociale[10]. Așa cum transpare din jurnal, din acest moment de cumpănă Emil Dorian se va concentra asupra destinului colectivității evreiești din România, înregistrând pas cu pas înrăutățirea situației acesteia[11], într-o manieră asumat testimonială, fără stilizări sau prețiozitate estetică, ci cu o anumită rațiune cronicărească care ne permite accesul la o imagine autentică a acelei perioade.

Un jurnal la fel de interesant este și al lui B. Brănișteanu (Bercu Braunstein) care în 1943, la o vârstă înaintată – 69 de ani –, începe un jurnal pe care-l va ține până în mai 1944. Brănișteanu (17 aprilie 1874, Iași – 29 decembrie 1947, București), un reputat gazetar dublat de un intelectual fin și discret, fost director al ziarului Adevărul, intim al personalităților politice și culturale românești a primei jumătăți de secol XX, își scrie jurnalul ca un bilanț redactat într-un moment crepuscular, al comunităților evreiești din România și Europa, dar și al propriei vieți (Brănișteanu, 2003). Considerațiile discrete, dar puternice, despre persecuțiile antievreiești sunt conectate la analize (geo-)politice făcute cu ochiul jurnalistului versat în probleme de diplomație și politică, considerații conectate cu fiecare pas la evenimentele războiului aflat în plină desfășurare. Autorul, grav bolnav în momentul redactării jurnalului, pornește de la știri actuale citite în ziarele la care are încă acces, pe care le comentează fin și erudit, rememorând în același timp episoade importante și personalități marcante (Take Ionescu, I. L. Caragiale,

[10] „14 ianuarie: Ceea ce aștept de câteva zile s-a întâmplat: am fost destituit de la Asigurările Sociale, pentru că sunt evreu" (Dorian 1996: 25).

[11] Emil Dorian a ținut sporadic jurnal din anii '20. Dar de la sfârșitul lui 1937 și până la moartea autorului (1956) jurnalul se intensifică, fără îndoială sub presiunea evenimentelor istorice. Istoria a impus într-o anumită perioadă concentrarea scriiturii sale asupra tragediei colectivității evreiești, așa cum după 1944 tot istoria va impune alte dominante ale preocupărilor diaristului, dominante care au generat ulterior logica decupajelor făcute pentru publicare de fiica autorului, Margareta (Marguerite) Dorian. Jurnalul invocat aici, dintre anii 1937 și 1944, a fost publicat în românește în anul 1996 cu titlul *Jurnal din vremuri de prigoană*, după ce în 1982 apăruse o ediție în engleză, *The Quality of Witness*. Un al doilea volum al jurnalului, conținând însemnări dintre anii 1945 și 1948, va fi publicat în 2006 sub titlul *Cărțile au rămas neterminate*. Al treilea (și ultimul) volum al jurnalului, cuprinzând însemnări dintre 1949 și 1956, a fost publicat în 2013 sub titlul *Cu fir negru de arnici*. Toate cele trei volume reprezintă o interesantă perspectivă a experiențelor unui intelectual român de identitate evreiască, trăitor al celei mai tulburi perioade a istoriei României din secolul al XX-lea.

BDD-A32383 © 2020 Editura Universității de Vest
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 23:07:42 UTC)

E. Lovinescu, regina Maria, prințul Barbu Ştirbey etc.). Perspectiva e aceea a unui intelectual critic și rațional, cu simpatii social-democrate, hrănit la marea cultură europeană, dar și la detalii intim cunoscute ale culturii române[12].

Un alt astfel de jurnal este cel al Mariei Banuș, care cuprinde intrări scrise în perioada 19 martie 1943 – iulie 1944, când autoarea are în jurul vârstei de 29 de ani. Publicat în 1977 cu titlul *Sub camuflaj*[13], textul jurnalului pare prelucrat ulterior pentru a se potrivi profilului estetic târziu al autoarei, asumat undeva pe la mijlocul anilor '60, după bine-cunoscuta sa perioadă proletcultistă. Poate și din cauza asta atenția jurnalului se concentrează mai degrabă pe tensiunea stării de război, trăită în mijlocul mediului mic-burghez în care se învârte autoarea. Figura diaristei este aceea a unei firi capricioase ascunse în spatele unei măști a umanistului „socialist", care pare a fi fost amplificat ulterior, în redactarea jurnalului pentru publicare. Jurnalul Mariei Banuș este însă interesant, în ciuda acestor mărci de inautenticitate, prin reprezentarea micilor detalii ale vieții evreiești trăite în anii persecuției[14], prin perspectiva politică de factură „subversivă" cu care diarista comentează pe alocuri cultura română a anilor '30, dar mai ales prin paginile în care transcrie experiențele traumatice ale cunoscuților săi care au supraviețuit momentelor de teroare extremă ale Holocaustului din România[15].

Un jurnal de o factură specială, care aparține totuși acestei categorii a jurnalului de persecuție, este cel al lui F. Brunea-Fox[16], bine-cunoscutul scriitor avangardist al perioadei interbelice și prolific reporter la ziarele „Adevărul" și „Dimineața". *Orașul măcelului. Jurnalul rebeliunei și al crimelor legionare*, apărut pentru prima dată în 1944, e ceea ce aș numi *jurnal documentar*, motivul principal fiind dat de concentrarea autorului

[12] De remarcat și explorat complexitatea identității asumate a autorului: identitatea româno-evreiască e văzută în densitatea configurației identitare românești. Este, de exemplu, analizat în pagini dense rolul evreilor români în modernizarea socio-culturală a României (Brănișteanu 2003: 61-62). În repetate rânduri, autorul se identifică într-o manieră firească cu aspirațiile românești (în comentariile despre Primul Război Mondial și Marea Unire). Alteori sintagme de felul „poporul nostru", referitoare la românitate sunt transcrise în manieră identificatorie (p. 320, de ex.). Și asta în condițiile în care statutul său de cetățean a fost pus în discuție la începutul veacului, fiind chiar expulzat din România în 1899.

[13] O ediție extinsă a jurnalului, în două volume, care acoperă 1927-1999 a apărut în 2014 (Banuș 2014).

[14] Chiar dacă trăită relativ confortabil, grație cercului de prieteni și influenței familiei

[15] Ca, de exemplu, exemplu povestea contabilului Pincas, deportat împreună cu soția și fetița din Bucovina în Transnistria (Bogdanovka și Golta) (Banuș 1977: 210-218).

[16] Filip Brauner (1898–1977).

BDD-A32383 © 2020 Editura Universității de Vest
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 23:07:42 UTC)

pe înregistrarea în manieră reportericească a crimelor împotriva populației evreiești în timpul „rebeliunii" legionare din ianuarie 1941[17]. Scris între 21 ianuarie – data primelor manifestări ale violenței directe a „rebelilor" – și 1 februarie 1941, acest document e actul plin de revoltă al unui observator implicat să înregistreze la cald oroarea. Zilele rebeliunii propriu-zise autorul le trăiește claustrat în apartamentul său din strada Vasile Lascăr, neștiind în fapt prea multe despre violențele din afară. Din 24 ianuarie însă, Brunea-Fox iese în stradă și va începe să înregistreze, cu frenezia nevoii de a documenta crima, urmările violențelor: morții de la morgă, cadavrele mutilate din pădurea Jilava, distrugerile din cartierele evreiești (Dudești și Văcărești), prăvăliile distruse, sinagogile incendiate sau destinele frânte, ca cel al rabinului Gutman, cel care scapă in extremis de execuție, dar își pierde ambii copii. În cele din urmă, jurnalul-documentar al lui Brunea-Fox e un necesar act testimonial care documentează unul dintre cele mai violente episoade ale Holocaustului, îmbinând atenția pentru detalii, însoțită de o extraordinară măiestrie stilistică, cu emoția distinctă și autentică a înregistrării tensiunii prezentului, specifică jurnalului.

O a doua categorie este aceea a *jurnalelor de lagăr și ghetou*, aflată în legătură cu două tipologii concentraționare generatoare de violență, suferință extremă și, mai ales, moarte. Deși probabil au fost scrise mult mai multe astfel de jurnale, ne-au parvenit din această categorie foarte puține documente, explicația fiind simplă: foarte puțini dintre deportații și internații în lagăr sau ghetou au putut ține astfel de jurnale, o parte nu au supraviețuit, iar o parte și-au pierdut respectivele documente.

Un astfel de jurnal ține Arnold Dagani (Arnold Corn), născut la Suceava în 1909, stabilit la București în 1932 și, ulterior, la Cernăuți (1940). Deportat împreună cu soția sa în Transnistria în anul 1942, cei doi vor face parte din grupurile de evrei predate de autoritățile române celor germane, de peste Bug, pentru a fi folosiți în grupurile de muncă sau executați. Mare parte din perioada deportării o petrece în lagărul de Mihailovka și în detașamentele de muncă forțată asociate acestuia. În vara anului 1943 reușește să evadeze, să ajungă înapoi în Transnistria aflată sub administrație românească și, în 1944, să revină la București. Jurnalul va fi publicat pentru prima oară în 1947, la Editura Socec, sub titlul *Groapa este în livada de vișini*[18]. Șansa lui Dagani de a nota

[17] „Paginile cari urmează, – scrie Brunea-Fox – sunt însemnările brute, neretușate – pelicula «nepusă la punct» cum se spune în jargonul fotografic, - ale celor câteva zile de bajbujicie maximă legionară, așa zisa rebeliune" (Brunea-Fox 1997: 11).

[18] Jurnalul a fost tradus în două ediții în germană (1960 și 2002), iar în 1961 a fost publicat în limba în care a fost scris, engleza (1961).

BDD-A32383 © 2020 Editura Universității de Vest
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 23:07:42 UTC)

experiențele de lagăr este dată de faptul că acesta, desenator talentat, executa mici tablouri la comandă diverselor personaje din administrația lagărului sau a locurilor de muncă. Astfel a avut acces, limitat de altfel, la hârtie și instrumente de scris, dar și puțin răgaz să scrie pe ascuns, în ciuda pericolului. Pe lângă notarea într-o manieră directă, nestilizată, și cu atât mai autentică a ceea ce vede în lagăr[19] – iar ororile sunt inimaginabile –, Dagani a reușit să salveze și aproximativ 16 tablouri pictate pe ascuns, care redau și vizual amănunte și figuri din viața de lagăr. Ele însoțesc, în edițiile publicate, jurnalul, întărind astfel valoarea și autenticitatea testimonială a acestui document[20]. Din această categorie fac parte însă și jurnalele copiilor și tinerilor despre care voi vorbi în paginile următoare: Miriam Korber, Ana Novac (Zimra Harsányi), Anonima din Târgu Frumos, Ghizela Herșcovici și Eva Heyman.

Jurnale ale copiilor și tinerilor din spațiul românesc

Această categorie este relativ bine reprezentată în raport cu cea descrisă anterior (5-6), deși documentele respective sunt mai puțin „elaborate" (firesc, aș zice, datorită circumstanțelor) și au beneficiat de o atenție minoră din partea comentatorilor, din varii motive, pe care o să le ating colateral în paginile de mai jos.

Ghizela Herșcovici și Fata anonimă din Târgu Frumos

Imediat după căderea regimului Antonescu, jurnaliștii și membrii marcanți ai comunității evreiești au încercat să documenteze și să publice materiale privitoare la ororile petrecute. Dincolo de publicarea de relatări, scrisori și mărturii ale supraviețuitorilor în jurnalele comunității evreiești (*Curierul Israelit*, *Viața Evreească*), chiar din 1944 se publică broșuri și volume consistente despre aproape toate aspectele Holocaustului din România[21]. Este cazul,

[19] Lucrul poate cel mai tulburător este maniera aproape contabilă în care Dagani notează execuțiile prin împușcare ale prizonierilor, devenite rutină pentru torționari: „Se pare că SS Unterscharfuhrer Walter Mintel a găsit soluția pentru problema cazării [prizonierilor-sclavi]. A dat ordin ca toți cei care erau slabi sau bolnavi să fie împușcați. O sută șapte căzură victimă" (Dagani 2004: 73). „Pe la amiază, lituanienii au sosit la șosea cu căruța, fluierând veseli. Duhneau a țuică. Dădură mâna cu nemții. ... Șaisprezece oameni au fost împușcați, paisprezece dintre martiri erau evrei ucrainieni" (*ibid.*: 33).

[20] A se vedea, în acest sens Schultz 2011.

[21] Publicarea acestui tip de scrieri va înceta în jurul anului 1948, odată cu instalarea fermă a dictaturii comuniste în România. După această perioadă, crimele împotriva populației evreiești sunt calificate drept crime împotriva „luptătorilor antifasciști" și a Uniunii Sovietice (Cazan

BDD-A32383 © 2020 Editura Universității de Vest
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 23:07:42 UTC)

așa cum am văzut mai sus, al lui Brunea-Fox, care documentase rebeliunea legionară, este cazul, de exemplu, al lui Matatias Carp, care din poziția de secretar general al Federației Uniunilor de Comunități evreiești din România și-a asumat scrierea primei cronici complete a Holocaustului românesc[22], este cazul lui Marius Mircu[23], jurnalist și scriitor, care, imediat după 23 august 1944, publică o serie de broșuri documentare dedicate momentelor cheie ale suferințelor evreiești din timpul războiului. În una dintre ele (Mircu 1947), care documentează crimele din Basarabia, autorul integrează verbatim carnetul-jurnal primit de la Ghizela Herșcovici (p. 38-50[24]), din Dorohoi, supraviețuitoare a calvarului din Transnistria, în acel moment aflată în refugiu la Focșani. Precedat de o notiță din 13 noiembrie 1944[25], care transcrie efectele emoției traumatice ce pare a împiedica rememorarea în acel moment, jurnalul Ghizelei e asimilabil unei reconstrucții din memorie a experienței traumatice, transcrisă post-factum sub forma unui jurnal. Scurt, dar direct, textul din carnet e scris dintr-o suflare în primele cinci zile din 1945, rememorând detalii traumatice plasate în perioada iulie 1940 – noiembrie 1944. Documentul, a cărui autenticitate e evidentă, se află, așadar la jumătatea distanței dintre scrierea memorialistică și jurnal, dar tocmai această situare interstițială arată dificultatea scrierii unui jurnal în condiții de suferință și persecuție extreme.

2018: 213 și urm.), antisemitismul și identitatea evreiască devenind subiecte tabu.

[22] Matatias Carp a adunat în perioada 1940 -1944 documente despre Holocaustul românesc, pe care le-a folosit la redactarea unei istorii foarte detaliate a Holocaustului din România, publicată în trei volume, între 1946 și 1948, intitulată generic *Cartea neagră. Suferințele evreilor din România. 1940-1944*. Volumul 1 – *Legionarii și rebeliunea* – a apărut în 1946 (București, Editura Socec), volumul II – *Pogromul de la Iași* – a apărut în 1948 (București, Societatea de Editură și Arte Grafice „Dacia Traiană"), iar volumul al III-lea – *Transnistria* – în 1947 (București, Societatea de Editură și Arte Grafice „Dacia Traiană"). Din păcate, această cronică timpurie a Holocaustului a rămas necunoscută până în anii 2000, cauza fiind istoriografia comunistă care preferase să plaseze în centrul preocupărilor sale despre istoria recentă „lupta antifascistă". A se vedea nota precedentă.

[23] Marius Mircu (Israel Marcus) e născut la Bacău în 1909. E fratele mai mare al academicianului Solomon Marcus. Va emigra în 1987 în Israel, unde va trăi până la sfârșitul vieții (2008). Broșurile „documentare" publicate imediat după război sunt: *Pogromurile din Bucovina și Dorohoi* (București, Editura Glob, 1945), *Pogromurile din Basarabia și alte câteva întâmplări* (București, Editura Glob, 1947) și *Pogromul de la Iași* (București, Editura Glob, 1944).

[24] Tradus în englezește de Baruh Cohen, jurnalul va fi publicat în cartea despre mărturiile supraviețuitorilor din Transnistria, alcătuită de Felicia (Steigman) Carmelly, ea însăși o supraviețuitoare (Carmelly 1997).

[25] „Focșani, 13 Noem. 1944. S-au scurs trei ani de jale și lacrimi, din fatala zi 13 Noembrie 1941. Trei ani de sbucium sufletesc și de groaznice chinuri... Am trecut prin clipe groaznice și am rămas cu sufletul zdrobit și cu inima adânc rănită. Port în inima mea o rană adâncă, ce veșnic nu se va vindeca..." (Mircu 1947: 38).

BDD-A32383 © 2020 Editura Universității de Vest
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 23:07:42 UTC)

Povestea Ghizelei e povestea celor rupți din viața lor liniștită pentru a fi aruncați în plină oroare la începutul anilor '40. Nu știm mare lucru despre ea, putem presupune din referințele calde la copilăria și adolescența senină[26] că are la începutul evenimentelor tragice în jurul vârstei de 18 ani, că e proaspăt căsătorită (în 1941) și însărcinată și că înainte de război a trăit în sânul unei familii mari în Dorohoi. Prima amintire traumatică notată succint e legată de pogromul din Dorohoi, petrecut în 1 iulie 1940, odată cu retragerea trupelor românești din Bucovina de Nord cedată Uniunii Sovietice, primul act de violență al Holocaustului Românesc: „Multe inimi rănite, mult sânge a curs și multe suflete zdrobite au rămas, ce nu-și vor reveni niciodată, cu ocazia retragerii grănicerilor..." (Mircu 1947: 39). Apoi urmează povestea deportării din Dorohoi în Transnistria (13 noiembrie 1941) a întregii familii a Ghizelei, într-o primă fază cu trenul, în vagoane de vite, până la Atachi (Otaci), apoi înspre Mogilev (Moghilău), iar ulterior în marșuri ale morții prin peisajul înghețat și plin de pericole:

> „Zeci de copii, femei și bărbați cădeau pe drum, înghețați de frig și lihniți de foame! Erau lăsați pradă câinilor. Nimeni nu-și poate imagina starea noastră (numai acei ce-au suferit ca noi) când am ajuns la Tibriv[27], în cel mai îndepărtat loc al Transnistriei, la marginea Bugului" (Mircu 1947: 42).

Apoi, încadrată de notațiile brute despre situația mizeră din lagărul devenit incubator de boală și suferință sau despre brutalitatea gardienilor, urmează o adevărată listă, decupată în jurul unor date întipărite adânc în memorie, a pierderii tuturor celor din familie: moartea mamei și a tatălui, veteran al Primului Război Mondial (23 decembrie 1941), nașterea prematură „pe cimentul umed al lagărului morții" (25 decembrie 1941 – p. 45) și moartea aproape imediată a propriului copil (29 decembrie 1941), infirmitatea indusă de boală a fratelui Henry (1 ianuarie 1942), moartea soacrei și a cumnatelor, copile încă (14 și 16 ani – 24 ianuarie 1942), moartea socrului (19 martie 1942), moartea fratelui mai mare, Isac (26 martie 1942), moartea mezinului, Lionel, la numai 16 ani (12 februarie 1943), moartea surorii Mașica (20 februarie 1943), moartea fratelui lovit anterior de infirmitate, Henry (26 martie 1943). Tânăra Ghizela rămâne singură și traumatizată, parcă doar pentru aduce mai departe memoria acestei experiențe îngrozitoare și a celor dragi, rămași în urmă.

Scurtul jurnal-relatare al Ghizelei Herșcovici nu are în niciun moment vreo pretenție „literară" sau documentară, așa cum au de obicei scrierile autentic memorialistice. Pare a fi fost scris și trimis jurnalistului pentru a fi luat

[26] „Ah! frumoase vremi ale copilăriei și adolescenței" [...] Adio viață de elevă și veselie" (p. 39).
[27] Tîvriv, Ucraina.

BDD-A32383 © 2020 Editura Universității de Vest
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 23:07:42 UTC)

în calcul ca semn al suferinței intense, autentice și personale. Ghizela vorbește în primul rând despre ea și familia ei, poate și pentru că experiența traumatică e foarte puternică și foarte aproape în timp de momentul transpunerii în scris. Efectul traumei e puternic, e încă insuportabil de dureros, și e vizibil mai ales într-o abundentă retorică exclamativă: „E posibil oare de-a descrie suferințele mele? Imposibil! ... Imposibil!...” (p. 45); „Mi se cutremură carnea pe mine, când mă gândesc la grozăviile petrecute în iadul pe pământ al Transnistriei!” (p. 49). Această „abundență” poate fi interpretată ca semn al tensiunii rememorării timpurii a experienței traumatice. Poate și de aceea, fără a realiza decât o mică parte a traumei colective prin care a trecut, Ghizela combină relatarea brută a faptelor pline de oroare trăite cu lamentația puternică, ceea ce arată că autoarea trăiește prezentul în cadrele unei tensiuni traumatice. Pentru că, în cele din urmă, micul text al Ghizelei este mai degrabă semnul nevoii de a striga, cu voce tare, suferința și nedreptatea suferite. Citez ultimele fraze ale textului, scrise în 5 mai 1945, probabil ca o concluzie în vederea trimiterii documentului ca mărturie peste timp, concluzie care exprimă mai ales speranța depășirii traumei.

> „Toate căile îmi sunt aduceri aminte de-ai mei dragi!...
> Zadarnic caut să mă uit pe mine însumi! ...
> Merg zilnic la piață și văd un om târându-se ca și fratele meu, Henry. Ah! Cât de mult mă doare! Pe cât mi-e posibil, îl ajut. I-aș da și sufletul meu, dac-aș putea... Cupa suferințelor mele încă nu-i împlinită...
> Nu-mi place cuvântul imposibil!
> Vreau! și trebuie să mă refac!...
> Mă mângâie gândul că mulți dintre tiranii noștri se află deja sub gratii și-n curând cercul se va strânge și-n jurul celorlalți. Mustrarea de cuget este cel mai bun cugetător.
> Conștiința lor supraîncărcată le va roade sufletul, cum experiențele premature prin care am trecut îmi rod mie inima” (p. 50).

Un alt document de acest tip este cel publicat în 2007 sub titlul *Jurnal de fată din Târgu Frumos*. Acest jurnal, relativ scurt, publicat la Editura Albatros, a fost descoperit și editat de Dan Petre Popa, un personaj controversat al lumii publicistice din România. Din păcate ediția nu dă niciun amănunt despre circumstanțele descoperirii jurnalului și nici informații de natură contextual-istorică, atât de necesare în cazul unui astfel de text. Astfel, autenticitatea jurnalului e problematică, deși există câteva semne care dau plauzibilitate documentului, în ciuda unei probabile intervenții a editorului,

BDD-A32383 © 2020 Editura Universității de Vest
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 23:07:42 UTC)

vizibilă mai ales în adăugirile sau tăieturile care conferă coerență post-factum jurnalului[28]. Pare a fi fost scris de o tânără adolescentă din Târgu Frumos, un orășel din apropierea Iașului, cu o comunitate evreiască care înainte de al Doilea Război Mondial reprezenta aproximativ o treime din populație. Vârsta tinerei în momentul scrierii jurnalului trebuie să fi fost în jurul a 14 ani, fiind menționate în text examenele de clasa a IV-a de liceu pentru care se pregătește autoarea[29]. Intrările din jurnal se întind între 18 iulie 1943 și 1 mai 1944, o perioadă de relativ calm pentru populație evreiască din Vechiul Regat, în ciuda persecuțiilor de natură instituțională care continuau politicile inițiate de la instalarea primelor guverne antisemite, în 1938. Semnele autenticității și ale plauzibilității istorice constau mai ales în elementele de conținut ale jurnalului, care construiesc în trepte povestea unei adolescente care începe să devină conștientă de sine, dar mai ales să conștientizeze tensiunile lumii dimprejur. Există un consistent plan al referințelor intime, care au mai ales legătură cu tulburările erotice ale adolescenței timpurii, a căror natură pare a fi pronunțat homoerotică. Tânăra transcrie pe pagini întregi mai ales emoțiile nevoii de dragoste, încă învăluite în misterul specific vârstei. Dar planul intim lasă loc unor consistente referințe la viața comunității din care face parte diarista și, mai ales la efectele traumelor recente suferite. Sunt invocați cu tristețe și compasiune cunoscuți sau rude care și-au pierdut membri ai familiei în pogromurile din 1941 de la București („rebeliunea din București") și Iași („nenorocirea din Iași"), ori în Transnistria:

> „La rebeliunea din București a murit Leonaș, sau mai bine zis a fost omorât. La nenorocirea din Iași a murit Bernard. Tot atunci a murit și maiorul Smitt, tatăl lui Kaia și soțul lui Erica, prietena lui tanti Pepi. Ea săraca, mai speră că trăiește, dar se știe sigur că e mort căci a fost împușcat alături de un unchi al lui Lila. Unchiul a fost nimerit în picior, din care cauză îl mai târăște și acum, iar maiorul a fost nimerit drept în locul unde bătea o inimă atât de bună". (Anonimă... 2007: 13-14).

> „Acum [Malvina Leibovici, o cunoștință a mamei] a rămas singură cu mama sa. Feciorii și fiicele bătrânei sunt împrăștiați care încotro. Câțiva în Transnistria, o fiică mise pare că nici n-are știri despre dânsa." (Anonimă... 2007: 17).

Paginile jurnalului sunt străbătute de dese astfel de notații, care ne arată că impactul traumatic al evenimentelor e puternic în raport cu identitatea „colectivă" a diaristei, chiar dacă referințele sunt tot la rudele și cunoscuții

[28] Stilistic, editorul pare a nu fi intervenit prea mult, pentru că ediția e plină de greșeli, mai ales de punctuație, care ar fi putut fi evitate fără a strica ceva din natura documentului.

[29] Paisprezece ani și jumătate, spune autoarea direct (Anonimă... 2007: 9).

BDD-A32383 © 2020 Editura Universității de Vest
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 23:07:42 UTC)

care au suferit direct deportarea, internarea în lagăre, ghetouri sau moartea celor apropiați. Impresionantă, deși redată succint, este povestea vărului Erni, reîntors din Transnistria (Șargorod), acolo unde lăsase mormântul tatălui și o mamă sleită de puteri, încă în viață:

> „De ce trebuie [Erni] să sufere atât de așa de tânăr. Nu are decât 17 ai și a trecut prin atâtea, și va mai trece (sic!). E încă un copil, un copil care a trebuit să întrerupă la 14 ani felul îmbelșugat de viață pe care a dus-o. A trebuit să renunțe de a învăța mai departe, să lase în urma sa atâtea lucruri dragi, ca să plece în acel iad îngrozitor în Transnistria." (Anonimă... 2007: 106-107).

Chiar dacă acest jurnal ar avea nevoie de un studiu filologic și istoric mai amănunțit, care în condițiile „conspirative" în care a fost publicat pare imposibil, din varianta publicată putem deduce totuși, citind acest amestec de intimitate și suferință, o imagine a traumei individuale și colective generate de Holocaustul românesc, așa cum se reflectă aceasta în experiența unei adolescente sensibile, deschisă spre înțelegerea suferinței celorlalți.

Eva Heyman. Tot la începuturile adolescenței se află și Eva Heyman din Oradea, la al cărei jurnal avem acces grație eforturilor mamei sale, Ágnes Zsolt. În preajma împlinirii vârstei de 13 ani Eva scrie în maghiară un jurnal cu intrări cuprinse între 13 februarie 1944 (data împlinirii celor 13 ani) și 30 mai 1944 (cu câteva zile înaintea deportării la Auschwitz-Birkenau, care a avut probabil loc în jurul datei de 3 iunie 1944). Jurnalul descrie în amănunte emoționante înrăutățirea situației evreilor din Oradea din primăvara lui 1944, transferul în ghetou și teroarea trăită cu gândul la soarta rezervată de torționari. De altfel, din mărturii ulterioare (Lustig 1991: 32-33) vom afla că Eva va pieri în camerele de gazare de la Auschwitz la sfârșitul lui octombrie (17) al aceluiași an. Din această succintă prezentare putem vedea că jurnalul Evei seamănă cu cel al Annei Frank nu numai prin elemente legate de vârstă și circumstanțe, dar și prin destinul tragic pe care l-au avut cele două. De altfel, această comparație a și fost făcută, Eva fiind numită o „Anne Frank a Transilvaniei de Nord" (Lustig 1991: 7). Rămas în momentul deportării autoarei la servitoarea familiei, Szabó Mariska, jurnalul îi va fi predat mamei la finalul războiului, iar aceasta îl va publica în 1947 cu titlul *Éva lányom* (*Eva, fata mea*). Jurnalul va deveni cunoscut prin traducerea în ebraică făcută în 1964, dar mai ales prin versiunea engleză, făcută după cea ebraică, din 1974. În românește jurnalul are două versiuni, una tradusă de Oliver Lustig (în Heyman 1991), care beneficiază și de o consistentă prefață a traducătorului (Lustig 1991), și una tradusă de Eva Galambos (Zsolt 2017).

BDD-A32383 © 2020 Editura Universității de Vest
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 23:07:42 UTC)

Există câteva problematizări legate de autenticitatea jurnalului (Zapruder 2002: 445-446, Kunt 2016), care pornesc mai ales de la faptul că varianta manuscrisă nu s-a păstrat după publicarea acestuia de către mama Evei. Aceasta a lucrat la pregătirea jurnalului pentru editare într-un sanatoriu din Budapesta, unde se afla pentru a-și îngriji starea de sănătate precară, cauzată în primul rând de traumele Holocaustului. Ágnes Zsolt scăpase in extremis, împreună cu soțul său Béla Zsolt, un cunoscut publicist și politician socialist, din ghetoul din Oradea, lăsând-o în urmă pe Eva care, așa cum spuneam mai sus, va sfârși tragic. Ágnes pare a se învinovăți puternic de moartea fiicei sale. Semnale ale tensiunii psihologice în care trăiește aceasta la sfârșitul războiului sunt vizibile indirect, într-una dintre cele două scrisori care însoțesc jurnalul, cea a fostei sale guvernante austriece, Juzsti, care încearcă s-o liniștească. Așadar, putem observa din aceste amănunte paratextuale[30] care însoțesc jurnalul cum, cuprinsă de remușcări pentru vina de a nu fi salvat-o pe fiica sa, Ágnes Zsolt se implică emoțional în editarea manuscrisului acesteia. De altfel aceasta se și sinucide în august 1951, tensiunea supraviețuirii în timp ce întreaga familie a pierit fiind probabil de nesuportat. Observând această tensiune psihologică, Gergely Kunt (2016), de exemplu, consideră că adevărata autoare a jurnalului este mama Evei, care „copleșită de suferință" ar fi reconstruit imaginar jurnalul pentru a gestiona durerea pricinuită de pierderea fiicei sale. Argumentația lui Kunt e plauzibilă, dar concluziile sunt exagerate mai ales pentru că evită cadrele autentificatoare ale experienței transcrise de Eva în jurnalul său. Cel mai probabil, așa cum remarcă și Alexandra Zapruder (2002: 445), jurnalul e autentic, dar mama sa i-a dat o oarecare unitate necesară editării. Autenticitatea evenimentelor reflectate de Eva este verificabilă istoric și vizibilă mai ales în congruența acestora cu cele relatate și în alte scrieri asemănătoare despre persecuția evreilor din Oradea (de ex. în Mozes, 2005, Tsur, 2005). Pe deasupra, evenimențialul din jurnal este unitar și consistent însoțit de coloratura naiv-emoțională specifică viziunii unui copil, totuși, de 13 ani. Această nuanță vag naivă în raport cu gravitatea evenimentelor este asemănătoare cu ceea ce Sue Vice (2004: 126) consideră că este o trăsătură răspândită în scriitura copiilor despre Holocaust, „ignoranța ironică" sau, aș adăuga, o „ignoranță" care generează un oarecare efect ironic, cu

[30] Jurnalul Evei e însoțit de o introducere a mamei sale, care povestește ce s-a întâmplat cu Eva după deportarea la Auschwitz, și de două scrisori: una a servitoarei (Szabó Mariska), care, printre altele, îi semnalează existența jurnalului și una a fostei sale guvernante, dar și a Evei, care, ca răspuns la o probabilă scrisoare în care Ágnes se învinovățește de moartea Evei, încearcă s-o consoleze.

BDD-A32383 © 2020 Editura Universității de Vest
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 23:07:42 UTC)

siguranță involuntar, dar care semnalizează autenticitatea. Chiar în cazul în care acceptăm faptul că jurnalul Evei a fost editat „intruziv" de mama sa, cum consideră Alexandra Zapruder (2002: 445) sau, moderat, Reuven Tsur[31] (2005: 91), autenticitatea experienței tragice a cărei „eroină" fără voie este Eva Heyman rămâne de necontestat, iar jurnalul său rămâne unul dintre documentele cele mai emoționante ale Holocaustului.

Jurnalul Evei începe cu o intrare din 13 februarie 1944, chiar în ziua în care aceasta împlinește 13 ani. Intrările din prima parte sunt mai lungi și au o dimensiune pronunțat retrospectivă. Probabil că aici putem recunoaște decupajul editorial al mamei sale, care integrează elemente din notițele diaristice anterioare acestei date ale Evei. Dar, dincolo de acest fapt, vocea rămâne a Evei, o copilă a cărei poveste simplă pare să se accelereze spre tragedie din cauza unei istorii violente. Ca în alte astfel de jurnale ale copiilor și adolescenților, putem observa două niveluri care se întrepătrund. Fundalul este reprezentat de nivelul intim, care conține povestea unei fetițe care povestește despre sine și despre familia sa. O fetiță care stă la Oradea împreună cu bunicii, o fetiță care tânjește după dragostea mamei sale – Ági, mai degrabă absentă, o fetiță care-și serbează ziua de naștere împreună cu prietenele, o fetiță care simte primii fiori, încă greu de descifrat la această vârstă, ai dragostei. Dar, treptat, se insinuează amenințător în jurnal semnele lumii absurde dimprejur. Al doilea nivel este așadar acela al intruziunii răului în viața liniștită a Evei, a familiei sale și a comunității din care face parte. Aici vom avea de-a face cu povestea unei fetițe care descoperă că e diferită de ceilalți, nu ca individ, ci în termeni categoriali, într-o epocă devenită intolerantă față de alteritate, mai ales față de alteritatea identitară evreiască din care Eva face parte. Eva descrie cu un ton îngrijorat persecuțiile la care este supus bunicul, căruia i se ia farmacia pe care o deținea, deportarea soțului mamei sale, ziaristul Béla Zsolt, și eforturile acesteia de a-l salva, plecarea guvernantei sale, Juszti, din cauza faptului că familiilor evreiești nu li se mai permitea să aibă servitori „arieni" etc. Dar semnalul cel mai puternic pe care-l trimite istoria este încă de la început amintirea bunei sale prietene, Marta Münczer, care va deveni un adevărat laitmotiv al jurnalului. Marta fusese deportată, împreună cu mama și tatăl său, la

[31] Reuven Tsur (Róbert Steiner), celebrul poetician cognitivist, s-a născut la Oradea, fiind cu un an mai mic decât Eva. Familiile celor doi se cunoșteau, Róbert și Eva de asemenea. Familia Steiner s-a salvat grație faptului că a reușit să treacă granița în România chiar înaintea deportării. Tsur a publicat o carte de memorii despre perioada Holocaustului (Tsur 2005). A se vedea și Kunt 2016.

BDD-A32383 © 2020 Editura Universității de Vest
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 23:07:42 UTC)

Kameneț-Podolsk (Camenița), în 1941, acolo unde fusese împușcată[32]. Eva nu știe acest lucru la început, dar pe parcursul jurnalului ne dăm seama că va conștientiza cu durere acest fapt, anticipându-și cu groază propria soartă:

> „Azi mi-am dat jos bicicleta din pod – notează Eva în 14 februarie –, iar peste două săptămâni poate ca mă voi putea plimba. Ador sa merg cu bicicleta și bicicleta mea este una adevărată, nu pentru copii, ci pentru adulți. Numai să nu-mi amintesc de Marta când mă uit la ea. Micul meu Jurnal. Ți-am promis ca-ți voi spune istoria Martei, deoarece ești cel mai bun prieten al meu și față de tine nu am secrete." (Zsolt 2017: 28). Iar ulterior: „Dar se spune că în Polonia nici Marta și ai ei nu au murit în pat, ci au fost împușcat de nemți" (16 martie, *ibid*.: 67); „Micul meu Jurnal, până acum n-am vrut sa scriu în paginile tale despre acest lucru, am încercat să uit, dar de când sunt aici nemții, mă gândesc numai la Marta. Și ea a fost copil și nemții au ucis-o. Dar eu nu vreau ca și pe mine să mă omoare!" (26 martie, *ibid*.: 91).

În cele câteva dense intrări de până la jumătatea lui martie 1944, dominant descriptive și intime, dar pline de semnalele istoriei violente din jur, putem descifra tensiunea unei fragile liniști de dinaintea furtunii. Lucrurile se vor înrăutăți rapid, intrările jurnalului vor deveni mai scurte și mai legate de actualitatea evenimentului. În 19 martie, data la care Germania nazistă preia cu ajutorul unui guvern marionetă guvernarea Ungariei, îngrijorarea adulților din jur devine gravă, lucrurile se vor precipita inevitabil către dezastru, iar Eva simte și transcrie în jurnal toate acestea. Inocența inițială, vizibilă în modul în care sunt percepute evenimentele, este înlocuită de frică. E frica pe care o observă în ochii tatălui vitreg, trecut prin deportarea în detașamentele de muncă forțată (p. 56), e frica pe care o observă în accesele de tulburare nervoasă ale bunicii, e frica simțită atunci când la radio se aud doar marșuri războinice (p. 83), e frica simțită odată cu adulții care caută modalități de refugiu și salvare (p. 87). E vorba de frica și povara de a fi evreu, frica de absurdul

[32] Marta, împreună cu mama și tatăl, fusese deportată în urma adoptării în 1941 a legii privitoare la revizuirea cetățeniei maghiare. Tatălui Martei îi fusese retrasă cetățenia maghiară, iar soția și fiica au hotărât să plece împreună cu acesta. În jurnal Eva denumește țara în care este deportată Marta „Polonia", deși regiunea se află în Ucraina, dar în timpul Holocaustului „Polonia" e echivalată cu „deportarea", „lagărul", „execuția în masă", așadar cu „anihilarea". La începutul războiului din est între naziști și sovietici, printre alte masacre care au avut loc în regiunile estice ale Europei este și masacrul de la Kameneț-Podolsk (26-27 august 1941), în care cel puțin 26300 de evrei au fost executați, printre care și 16000 evrei maghiari expulzați din teritoriile maghiare (Snyder 2028: 194-195). Printre aceștia se va fi aflat, cel mai probabil, și Marta, împreună cu familia sa.

BDD-A32383 © 2020 Editura Universității de Vest
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 23:07:42 UTC)

situației și iminența persecuțiilor, frica și povara de a pierde pe cei dragi, frica de suferință, frica de moarte pur și simplu. Din acest moment, tiparul persecuției colective, atât de cunoscut din alte sute de mărturii despre Holocaust, va putea fi observat și în jurnalul Evei: pregătirea pentru mutarea în ghetou („Azi, la prânz, bunicul a venit să ne spună ca nemții îi aruncă afară pe evrei din casele mai frumoase și nu au voie să ia decât hainele de pe ei și nimeni nu-i întreabă unde vor dormi" – 30 martie, p. 100), purtarea stelei lui David („Azi s-a dat ordinul ca de-acum înainte evreii să poarte stea galbenă. Se prevede cât de mare să fie steaua și s-a dispus că trebuie cusută pe toate hainele" – 31 martie, p. 103), jaful bunurilor personale, materializarea violenței pe care Eva le simte direct în momentul în care polițiștii vin să-i ia bicicleta (7 aprilie: „Azi au venit să-mi ia bicicleta"; „Unul dintre polițiști era foarte supărat și a spus ca atât mai trebuia, ca un copil evreu mizerabil să facă așa un circ când i se ia bicicleta. De-acum, niciun copil evreu nu va avea dreptul sa aibă bicicletă, dar nici pâine, pentru că evreii o iau de la gura soldaților" – p. 111-113), arestarea celor dragi (9 aprilie: „Astăzi l-au arestat pe tăticu" – p. 115) etc. În aceste circumstanțe, amintirea Martei devine din ce în ce mai prezentă, iar invocarea ei anticipează amenințător propriul destin al Evei:

> „Azi a fost la noi Juszti. Plângea teribil și a spus ca tanti Poroszlay mi-ar permite să mă ascund la ferma, dar nenea Poroszlay a spus că nici nu poate fi vorba. Cu toate ca eu aș sta și în cocina de porci sau în staulul vacilor, aș fi gata sa lucrez orice, aș păzi oile, numai să nu mă împuște nemții ca pe Marta." (27 martie, p. 93).

> „Dumnezeule Doamne, păzește-ne să nu murim și ca Juszti să se întoarcă la noi! Vreau să trăiesc! Doamne, nu-i așa că a fost doar o întâmplare că nu ai fost atent când au ucis-o pe Marta, dar pe noi ai să ne păzești?" (29 martie, p. 99).

> „De exemplu, ieri am visat ca eram Marta și stăteam pe un câmp larg. Nu am văzut niciodată așa un câmp. Și după aceea mi-am dat seama că este Polonia. Nicăieri nu se vedea vreun om, vreo pasăre sau vreun alt animal și era o liniște ca atunci când acasă așteptam să ne ducă în ghetou. În vis m-am speriat foarte mult din cauza liniștii și am început să fug. Deodată, jandarmul sașiu care i-a dat lui Agi înapoi țigările, m-a prins de gât și și-a așezat revolverul pe ceafa mea. Am simțit răceala revolverului, am încercat să strig, dar nu am putut scoate niciun sunet. M-am trezit ..." (14 mai, p. 157).

În 5 mai toată familia se mută în ghetou, ultima oprire înainte de deportarea finală la Auschwitz. Relatarea mutării e plină de tensiune și are capacitatea să sublimeze o bună parte din groaza momentului, așa cum o simte Eva.

BDD-A32383 © 2020 Editura Universității de Vest
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 23:07:42 UTC)

Perspectiva acesteia e aceea a unui coșmar derulat cu încetinitorul. Totul e bulversat, umanitatea pare a fi dispărut în spatele manifestărilor urii căreia copilul nu i se poate sustrage. Atunci când ajung la „sălașul" din ghetou, Eva îl vede pentru prima dată pe bunicul său plângând (p. 138), semn al rupturii cu viața de dinainte. Din acel moment pentru cei persecutați este clar că nu mai sunt oameni în ochii celor care îi alungă dintre ei:

> „Cei din comisie au spus «v-am repartizat un sălaș pe strada Szacsvay, nr. 20». Micul meu jurnal, este o mare deosebire, căci locuința este pentru oameni, iar sălașul e pentru vite. Pe cuvânt că Agi are dreptate. Am devenit în ochii arienilor niște animale" (Szolt 2017: 140).

Înghesuiți în clădirile insalubre, membrii altădată prosperi ai comunității evreiești din Oradea sunt separați de „vecinii" lor pentru totdeauna. De aici încolo lor le va fi rezervată mizeria, foamea, tortura[33] și moartea. Tristețea și groaza copilului care privește dincolo de gardul ghetoului (p. 154) sunt exprimate foarte plastic prin gândul Evei la unul dintre cei doi vânzători de înghețată din Oradea, al cărui clopoțel pare că îl aude „dincolo": „Poate că totuși a fost el și acum e trist deoarece clienții lui sunt închiși după un gard. Eu cred că-și amintește de mine, deoarece eu m-am dus cu el atunci la bunicul, ca să luăm medicamente pentru copilul lui." (p. 155-156). Iar pentru orice așa-zisă abatere pedeapsa e moartea:

> „Pe fiecare casă s-a lipit un afiș în care era trecut tot ceea ce nu este permis și semnătura: locotenent colonel de jandarmi Pétterfy, comandantul ghetoului-tabără. De fapt, nu e voie să faci nimic. Dar cel mai îngrozitor este că pentru orice, pedeapsa este moartea. Orice se întâmplă nu există să te pună la colț, să primești bătaie, să faci foamea, să scrii de 100 de ori verbele neregulate, așa cum se întâmpla odinioară la școala. Nu! Nimic din toate astea! Cea mai mică și cea mai mare pedeapsă este moartea. Nu se specifică dacă este valabil și pentru copii, dar cred că se referă și la noi." (Zsolt 2017: 145-147).

Moartea va veni implacabil în ciuda temerilor Evei, reluate prin invocarea imaginii Martei. „Mă gândesc numai la Marta – notează Eva în 30 martie 1944, ultima intrare din jurnal – și mi-e teamă că și nouă o să ni se întâmple

[33] Sunt în paginile jurnalului Evei și câteva ecouri ale torturii practicate de jandarmii maghiari în incinta fabricii de bere Dreher pentru a-i face pe locuitorii avuți ai ghetoului să spună unde au ascuns lucrurile de valoare. Aceleași ecouri le putem observa și în alte relatări (de exemplu Mozes 2007): „Micul meu jurnal, nu-i așa că data trecută am scris că orice rău poate fi și mai rău. Vezi că am avut dreptate. [...] [jandarmii] selectează oamenii, numai pe cei bogați, și îi duc la fabrica de bere Dreher. Acolo îi bat până mărturisesc unde și-au ascuns averile" (Zsolt 2017: 159).

BDD-A32383 © 2020 Editura Universității de Vest
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 23:07:42 UTC)

ce i s-a întâmplat ei, degeaba spune toată lumea că nu mergem în Polonia, numai la Balaton". Eva, văzând deportările care încep, abia mai are timp să dea jurnalul Mariskăi, servitoarea care le aducea din când în când mâncare și vești din afara ghetoului. Într-una din primele zile din iunie va fi urcată într-un vagon de vite, cu destinația finală Auschwitz. Acolo va supraviețui doar până în a doua jumătate a lunii octombrie, când, bolnavă, va fi trimisă la camera de gazare. Va supraviețui, grație jurnalului său, experiența emoționantă a traumei suferită de un copil dornic să trăiască, dar care „a trăit atât de puțin".

Zimra Harsányi (Ana Novac). Din aceeași categorie face parte unul dintre jurnalele cele mai interesante din toată literatura Holocaustului, acela al Zimrei Harsányi (Ana Novac). Deportată din Transilvania de Nord sub administrație maghiară la începutul verii lui 1944, foarte tânăra Zimra (născută în 1929 la Dej[34]) va fi internată la Auschwitz, la Płaszów (lângă Cracovia), dar și în alte lagăre spre sfârșitul războiului. Familia ei, mama, tatăl și un frate, și ei deportați, vor pieri în Holocaust. Cuprinsă de o adevărată febrilitate a scrisului ca formulă de evadare din cadrele fizice ale suferinței lagărelor de concentrare prin care trece, tânăra de numai paisprezece ani va reuși să noteze într-un caiet și pe bucățele de hârtie greu obținute, între iunie și octombrie 1944, ceea ce pare a fi singurul jurnal ținut și salvat de la Auschwitz. Zimra va supraviețui cu greu bolii și regimului de muncă forțată, fiind eliberată abia în mai 1945 din lagărul de la Kratzau (Chrastava), aflat în Cehoslovacia. Reîntoarsă în România se va recupera fizic abia după doi ani de stat în spital. Luându-și pseudonimul Ana Novac, se va dedica în totalitate scrisului, devenind unul din numele importante ale literaturii realist-socialiste care se impunea ca paradigmă estetică în acea epocă în România. Piesele sale de teatru, ca de exemplu *Familia Kovács*, 1955, sau *Preludiu*, 1956, imaginează, la limita totuși a conformismului, conflictul dintre fascism și comunismul triumfător ca formă de idealism înaintat sau „lupta – în spiritul ideilor partidului – unor personaje împotriva mediocrității, a rutinei și a constrângerilor" (Vasile 2015), fiind jucate în mai multe țări din lagărul socialist. Autoarea primește în 1957 chiar Premiul de Stat pentru activitatea ei literară. Dar în 1958, după câteva spectacole cu piesa *Ce fel de om ești tu?* (1957) și în contextul politic tensionat generat de revolta anticomunistă maghiară din 1956, va fi acuzată, printre altele, de „spirit negativist", de situare „pe poziții ideologice greșite" și de negare

[34] Anumite surse documentare, nu neapărat de încredere, plasează nașterea sa în 1924 (Petrescu 2019: 154).

BDD-A32383 © 2020 Editura Universității de Vest
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 23:07:42 UTC)

a „realizărilor regimului" (Consfătuirea... 1958: 5). Va fi exclusă din partid (1958) și din Uniunea Scriitorilor (1960) și va ajunge și în atenția Securității. În jurul anului 1960, ne arată fișele din dosarul de urmărire (Petrescu 2019: 144-146), lucrează la redactarea jurnalului său de lagăr. Autoritățile refuză însă să-l publice (*ibid*.: 146). Dacă dăm crezare informatorilor, din dosar reiese și imaginea unei individualități non-conformiste și nemulțumite față de realitățile politice ale epocii. Aceste nemulțumiri o fac pe încă tânăra scriitoare să caute cu orice preț să plece din România, lucru care se și petrece în 1965, atunci când în urma unei căsătorii de formă cu un cetățean maghiar reușește să ajungă în Ungaria. Tot în Ungaria „plecase" cu un an sau doi înainte și jurnalul său, dus clandestin de un jurnalist maghiar, Adam Raffy. Jurnalul va apărea pentru prima dată în maghiară (Harsányi 1966), limba în care fusese scris, sub titlul *A téboly hétköznapjai: egy diáklány naplójából* (*Zile de nebunie: din jurnalul unei eleve*). Zimra nu va sta mult în Ungaria, aceasta fiind doar o etapă în drumul spre Occident. Pentru o perioadă scurtă ajunge în Berlinul de Vest și apoi, în 1968, la Paris. Poate nu întâmplător, a doua ediție a jurnalului va fi în germană și va apărea în 1967, în traducerea Barbarei Frischmuth, cu titlul *Die schönen Tage meiner Jugend*[35] (*Zilele frumoase ale tinereții mele*) și sub pseudonimul folosit în perioada românească (Novac 1967). Jurnalul va apărea imediat după stabilirea autoarei la Paris și într-o primă versiune franceză intitulată *J'avais quatorze ans à Auschwitz* (1968), în traducere proprie de data asta, pentru ca ulterior să devină cunoscut, în edițiile ulterioare, revizuite, sub titlul *Les beaux jours de ma jeunesse* (Novac 1996). După această ultimă ediție franțuzească, jurnalul va fi tradus în românește de Anca-Domnica Ilea, în 2004 (Novac 2004). Jurnalul e tradus și în engleză, olandeză și italiană.

Condițiile în care a fost scris – însemnări fragmentare și, pe alocuri greu inteligibile[36], făcute într-un caiet oferit cadou de un Kapo[37] și pe bucățele de hârtie recuperate din diverse locuri ale lagărului (Novac 2004: 15) – fac ca jurnalul să fi avut nevoie de pregătire pentru editare. Multe

[35] Probabil că Paul Schuster, al doilea soț al Zimrei, etnic german din România și scriitor el însuși, a avut de-a face cu trimiterea jurnalului în Germania sau măcar cu recomandarea acestuia către un editor. Conform informatorilor din dosarul de urmărire politică, Paul Schuster considera jurnalul „unic" și „valoros ca document" (Petrescu 2019: 146).

[36] „Ce naiba oi fi notat pe pagina asta? Habar n-am. Dar pe cea dinainte? Totul s-a șters. Hârtia, o foaie de varză veștedă, roasă de vreme. Din ce mormânt al memoriei au scăpat literele astea bete?" (Novac 2004: 9).

[37] Caietul a fost scos din lagărul de la Płaszów de un deținut de drept comun german, Otto, care s-a eliberat și l-a dus portăresei Zimrei. Acest caiet reprezintă grosul jurnalului (Novac 2004: 114).

BDD-A32383 © 2020 Editura Universității de Vest
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 23:07:42 UTC)

dintre notițe s-au pierdut, mai ales cele din lunile pe care autoarea le petrece către finalul războiului în lagărele de muncă ale „Reichului" aflat în disoluție, iar acestea au trebuit rescrise din memorie. Acesta este și motivul pentru care diversele ediții în diferitele limbi invocate mai sus prezintă anumite variații, care însă nu modifică major textul, nici tensiunea sau efectul de autenticitate. O altă caracteristică a acestui jurnal este aceea că intrările nu sunt datate. Ar fi fost de altfel greu ca în pericolul continuu, mai ales de la Auschwitz și Płaszów, sau în hazardul selecțiilor, al violenței arbitrare, al foamei, al bolii sau al muncii făcute până la epuizare noțiunea de timp să fi rămas intactă, iar experiența diaristei să se raporteze într-o manieră ordonată la aceasta. De asemenea, jurnalul nu spune cu fiecare pas al notațiilor o poveste, ca celelalte jurnale, în care semnificația centrală e suferința, iar deznodământul e supraviețuirea sau moartea, ci densifică evenimente, figuri și senzații din interiorul acestui imperiu al răului.

Dimensiunea evenimențială e mai degrabă marginală, Zimra nefiind interesată de notarea detaliilor decât în măsura în care acestea pot încadra suferința și senzațiile traumatice înregistrate cu grija unui autopsier. Aici putem întrezări detalii vagi despre traiectoria autoarei în lagăr. Putem citi despre prima ședere la Auschwitz, care se concentrează mai ales asupra colegelor de suferință devenite de nerecunoscut în masa de ființe reduse la statutul de obiecte aflate la cheremul torționarilor. Mizeria și foamea devin normalitate, iar pericolul selecției pentru camera de gazare, de care deținutele sunt vag conștiente, cel puțin la început, e din ce în ce mai amenințător. Senzația dominantă asociată e aceea că toți cei adunați între gardurile de sârmă ghimpată ale lagărului au devenit non-ființe: „Musai să te deprinzi, îmi spun, a nu mai fi nimic, nimeni, o umbră cu o memorie inutilă, una dintr-un rând de cinci, *o cincime* [s.a.]" (Novac 2004: 11). După trei săptămâni la Auschwitz, urmează plecarea la Płaszów. E momentul în care Zimra și colegele ei văd trenurile cu deportați din Occident aduse pentru „soluția finală", care-și păstrează încă aparențele de umanitate dar care, o știu pe pielea lor cele cu experiența lagărului, vor deveni la rândul lor „o gloată despuiată și rasă":

> „Neîncrezătoarele cu valize de o parte, de cealaltă gloata despuiată și rasă, aducând mai mult cu o turmă decât cu niște femei. Întâlnirea, desigur, inevitabilă. Numai că de data asta noi suntem turma, iar faptul că ne hlizim în loc să mugim pare să le surprindă pe cele cu păr. Cu logica lor înduioșătoare de civile, se interesează ca niște turiste: «Sunt niște nebune?»" (Novac 2004: 24).

BDD-A32383 © 2020 Editura Universității de Vest
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 23:07:42 UTC)

În noul lagăr, suferința continuă pe aceleași coordonate, cu doar câteva detalii care adaugă nuanțe noi senzației de damnare: apelurile interminabile ținute sub umbra amenințătoarea a spânzurătorii din centrul lagărului (p. 36); apariția comandantului lagărului la locul de muncă al deținutelor, însoțit de Rex, buldogul său, care o sfâșie pe Illus, una dintre deținute; sosirea unui transport de saboți olandezi în care se simte „mirosul trupurilor însetate, înghesuite, nespălate" (p. 100), dar mai ales în care se vedea urma de netăgăduit a crimei. Senzația de damnare va fi din ce în ce mai mult asociată cu ura față de „Friți" (38), unul dintre ultimele sentimente rămase disponibile pentru Zimra în acest infern. Revenirea la Auschwitz, probabil la sfârșitul lui octombrie 1944, înseamnă revenirea într-un teritoriu în care moartea pândește sub forma bolii și a selecției pentru camera de gazare, de care Zimra e totalmente conștientă după experiența celor câteva luni de lagăr[38]. Ulterior, firul evenimențial se va subția până la aneantizare, pentru că în infernul concentrațional moartea și suferința sunt principalele evenimente.

Poate acesta este motivul pentru care cea mai importantă dimensiune a jurnalului Zimrei e reprezentată de portretele celor care populează acest univers, adevărate „fiziologii". Figurile torționarilor sunt mai degrabă puține. „Friții", cum îi numește autoarea, sunt reprezentați de cruda „Mutră de păpușă", de siluetele amenințătoare ale soldaților SS din spatele armelor, de medicul SS care vrea s-o trimită la camera de gazare sau de comandantul lagărului de la Płaszów, probabil sadicul Amon Göth sau, în caracterizarea foarte plastică a Zimrei, „faimosul estet canibal" (Novac 2004: 64). Dar aceștia sunt departe, guvernându-și „infernul" într-o izolare „olimpiană". Mai aproape de deținuți sunt acei „kapo" – gardienii deținuți, aleși mai degrabă din rândul criminalilor de drept comun –, al doilea cerc al ierarhiei lagărelor de concentrare. Lor le sunt rezervate în jurnal culorile gri ale amestecului dintre rău și bine: Slovaca, veterană a lagărului, cinică și dură, o brută care „nu se trezește decât să caftească" (p. 9); Otto, asasinul și violatorul, care totuși ia la eliberare caietul Zimrei și-l duce portăresei din viața anterioară; Jurek, deținutul supraveghetor, un copil maturizat în lagăr (p. 56), de care e interesată erotic una dintre supraveghetoarele nemțoaice; Kohnhauser, Lagerkapo-ul de la Płaszów, de la care Zimra face rost de caietul în care scrie și cel care le ocrotește pe deținutele care lucrează sub supravegherea lui; tatuatorul

[38] De altfel, Zimra scapă in extremis de „selecție" la infirmeria lagărului, cu ajutorul unei doctorițe curajoase (*ibid*.: 129-130).

BDD-A32383 © 2020 Editura Universității de Vest
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 23:07:42 UTC)

slovac, probabil Lale Sokolov, celebru azi[39], care-i transcrie pe piele identitatea exprimabilă în lagăr doar printr-un simplu număr etc. Mai vii și mai detaliate sunt descrierile colegelor de suferință, dar și lor le sunt rezervate culori nuanțate, pentru că în lagăr e aproape imposibil să-ți păstrezi umanitatea intactă: prietena Sofia, fire rațională și stăpână pe ea; Julieta, supraviețuitoarea prin excelență grație cinismului și umorului negru, aflată în lagăr cu mama ei senilă; cele trei surori Falk, un adevărat comando al supraviețuirii, în care fiecare vine cu calități care în viața de dinainte ar fi fost considerate mai degrabă defecte; naiva Illus din Miskolc, „o «civilă» fără leac" (p. 52), care va sfârși sfâșiată de buldogul comandantului din Płaszów; grupul de franțuzoaice, abia sosite la Auschwitz, care amenințate de șefa barăcii cu gazarea nu pot să creadă că așa ceva se poate întâmpla în „Europa secolului XX"[40]. Dar cea mai interesantă și complexă figură e chiar a diaristei, vizibilă în dezlănțuirea estetă cu care privește și transcrie oroarea, în umorul negru în care-și găsește energiile de a rezista, în ironia și auto-ironia ca semn al rezistenței morale și mai ales în această obstinație de a scrie în mijlocul infernului.

Printre cele câteva analize critice scrise despre acest jurnal (Vice 2004; Hutton 2005; Cairns 2011) există acelea care consideră scrierea drept una hibridă, insistând asupra amestecului de „jurnal" și „ficțiune", argumentul principal fiind reconstrucția cu ajutorul tehnicilor romanești a notițelor, de altfel recunoscute ca fiind autentice (de ex. Vice 2004: 122). Senzația de „hibriditate" pe care o enunță comentatorii jurnalului vine din maniera neobișnuită în care sunt înregistrate detaliile universului concentraționar. Înscrierea ororii în discursul diaristic al Zimrei pare a fi subordonată creativității literare și acest lucru pare nelalocul său în discursul unei fete de paisprezece ani. Dar, în ciuda posibilelor reconstrucții și inserții făcute de autoare mai târziu, autenticitatea e mai degrabă generată de un alt fel de hibriditate. Da, jurnalul e autentic în măsura în care mare parte din acesta a fost salvat și reluat cu cea mai mare fidelitate posibilă în edițiile și traducerile publicate[41]. Dar încă din notația brută se simte vigoarea creativă a diaristei în modul în care este înregistrată oroarea trăită direct. Hibriditatea, dacă e să vorbim despre acest fapt, e creată de modul special – la limita expresivității lirice – în care e înregistrată experiența lagărului. Evenimentele,

[39] Datorită romanului documentar *Tatuatorul de la Auschwitz* scris de Heather Morris în 2018.

[40] „Franțuzoaicele dezlănțuite: - Ce imaginație morbidă! Persoane gazate cu miile, în Europa, în secolul XX...!" (Novac 2004: 137).

[41] „Pot spune cu toată onestitatea că nu am falsificat relatările din jurnal și că nu i-am construit acestuia o falsă maturitate" spune Zimra Harsányi în prefața la ediția franceză a jurnalului (*apud* Vice 2004: 126).

BDD-A32383 © 2020 Editura Universității de Vest
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 23:07:42 UTC)

figurile, senzațiile sunt densificate creativ și intensificate emoțional, cel mai probabil pentru a putea prinde nu numai ceva esențial din lumea lagărului sau emoția experienței traumatice, ci și pentru a consolida compensativ, prin scris, rămășițele de libertate fără de care autoarea n-ar fi supraviețuit. E adevărat că pe alocuri diarista e conștientă de valoarea testimonială a scrisului său, dar aceasta nu e totul: „Fie ca notițele astea să figureze printre mărturii, în ziua răfuielilor! Dar, și de-aș rămâne singura mea cititoare, tot aș scrie!" (Novac 2004: 44). Scrisul, chiar în condițiile îngrozitoare din lagăr, e – și acest lucru a fost observat cu asupra de măsură – nu numai un „act de supraviețuire" (Vice 2004: 122), nu numai modul în care Zimra luptă cu oroarea din jurul ei, dar mai ales lupta cu golul care pare a-i acapara sufletul. „Dumnezeu e un soi de Gauleiter care fabrică ploaia, prostia și moartea" scrie ea într-un reflex de revoltă (Novac 2004: 172), pe care reușește să-l exprime nu numai plastic, ci și într-o manieră memorabilă. Obișnuită cu scrisul de timpuriu (Novac 2004: 7, 42), Zimra continuă să scrie în lagăr pentru că scrisul e singurul instrument care îi permite să țină împreună și să pună în ordine haosul creat de răul din jur și, în același timp, să păstreze un refugiu, e adevărat că fragil, dar refugiu din universul terorii: „singurul teritoriu care mă privește [e] caietul meu" (*ibid*.: 42). Sau așa cum scrie chiar autoarea în prefața la ediția franceză, cu o oarecare doză post factum de auto-spectacularizare, dar totuși plauzibil și semnificativ pentru întregul jurnal:

> „Am descins în lagăr cu obișnuința asta de a pune ordine în haosul din creierul meu, și cu câteva mii de pagini la activ; plus ceva mult mai important, cu obsesia, chiar boala de-a nu putea adormi fără să-mi fi clarificat în minte ziua respectivă.
> Că Jurnalul meu ar fi singurul care va fi ieșit vreodată din lagăr, după câte știu, mă miră faptul! Contrar legendei, era de ajuns să vrei cu tot dinadinsul. Condamnate fiind oricum la gazare, de activitățile noastre literare sau de alt soi (se făceau ședințe de spiritism, se citeau poeme compuse pe priciuri) drept în cot îi durea pe paznicii noștri! Totul era să găsești niscai hârtie, un ciot de creion...
> Așa am ajuns eu o scotocitoare prin gunoaie, o smulgătoare de afișe înrăită.
> Mi-ar plăcea să pot spune că mi-am impus corvoada asta pentru a completa memoria omenirii cu detalii, adică micile fleacuri concrete, mă rog, cotidianul pe care documentele, și nici măcar memoria (a mea personală), nu le pot reține. Ar fi ceva nobil, dar fals! A scăpa de obsesia potolului barem o oră pe zi! A mă-mpiedica să mă înec în gloată, în nenorocire, în angoasă; a avea un teritoriu, o existență «privată»; a nu-i cânta în strună destinului meu: oricum n-aș fi fost în stare să procedez altminteri fără să mă dezintegrez, fără să crăp înaintea tuturor" (*ibid*.: 7-8).

BDD-A32383 © 2020 Editura Universității de Vest
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 23:07:42 UTC)

Miriam Korber-Bercovici. Imediat după începutul războiului dintre Germania nazistă și Uniunea Sovietică (22 iunie 1941), România, aliată a Germaniei, se va implica direct și energic în persecuția violentă a populației evreiești, formată într-o mare majoritate de cetățeni români, chiar dacă unii dintre ei deveniseră vremelnic, odată cu ocupația sovietică din anul precedent, cetățeni ai acestui stat. Antisemitismul românesc, accelerat de sloganurile luptei împotriva „iudeo-bolșevismului" (Snyder 2018: 252-253), va porni acum în mod oficial pe calea violenței instituționalizate și a crimei în masă. Semnificativă în acest sens este o foarte bine cunoscută declarație a lui Mihai Antonescu făcută la o ședință a guvernului din 8 iulie 1941, care arată hotărârea cu care statul român pornește pe calea barbariei în războiul care tocmai începea:

> „Cu riscul de a nu fi înțeles de unii tradiționaliști care mai pot fi printre Dvs., eu sunt pentru migrațiunea forțată a întregului element evreesc din Basarabia și Bucovina, care trebuie asvârlit peste granită… Îmi este indiferent dacă în istorie vom intra ca barbari... Dacă este nevoie, să trageți cu mitraliera." (Benjamin 2005: 206).

Primele două luni ale războiului vor fi și lunile execuțiilor în masă, așa-zisa „curățare a terenului" în cuvintele lui Ion Antonescu, un eufemism macabru pentru proiectata purificare etnică. Acestea vor începe cu pogromul de la Iași și vor fi continuate mai ales în satele Bucovinei de Nord și ale Basarabiei, acolo unde se estimează că între 45000 și 60000 de evrei au murit numai între începutul lui iulie și sfârșitul lui august (Raportul final 2004: 176; a se vedea și Snyder 2018: 252). „Curățarea terenului" va continua, din 9 octombrie 1941, cu deportarea celor rămași în viață în teritoriul care va deveni o imensă câmpie a morții: Transnistria.

Miriam Korber e o supraviețuitoarea a deportării în această regiune a morții. S-a născut în 11 septembrie 1923 în Câmpulung-Moldovenesc[42], în sudul Bucovinei, într-o familie de mici meseriași și negustori evrei. Până în toamna anului 1941 va duce o viață liniștită alături de familia extinsă cu ramificații în orășelul natal, în Botoșani, de unde erau bunicii materni, și în Cernăuți, acolo unde locuiau unchi, mătuși și verișori. Bună parte dintre aceștia vor pieri. Peste ani își va aminti cum, în ultimii ani de dinainte războiului, în orașul natal se vor manifesta doar vagi semne ale antisemitismului care cuprinsese România (Gușu 2009). Dar acestea vor deveni mai

[42] La recensământul din 1930, în Câmpulungul-Moldovenesc erau 1488 de evrei, aproximativ 15 % din populația orașului. După deportarea din 1941, când procentul populației evreiești trebuie să fi fost același, foarte puțini s-au întors, cei mai mulți pierind în Transnistria (https://yivoencyclopedia.org/article.aspx/Campulung_Moldovenesc).

BDD-A32383 © 2020 Editura Universității de Vest
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 23:07:42 UTC)

frecvente din anul 1940, lovind-o direct prin excluderea sa de la liceul din Botoșani. După începerea războiului, persecuția se va intensifica accelerat. În august va deveni obligatorie purtarea stelei lui David (*ibid*.), în septembrie vor urma percheziții, iar în 12 octombrie, într-o zi de duminică, aproape fără avertisment[43], toată familia – bunicii paterni, mama, tatăl și sora mai mică Silvia (Sisi) – va fi înghesuită în vagoane de marfă pentru a fi deportată, împreună cu alți coreligionari, în privirile ostile ale vecinilor:

> „[...] oamenii veniți la biserică. Se uitau la noi ca la niște monștri și vecinii, obișnuiți cu noi, nu s-au ferit să scuipe: «Uite, jidanii. Bine le face, bine le face. Din cauza lor e războiul». Gata, nu mai eram fetele lui Korber, fetele grase și frumoase cum se spunea." (Gușu 2009).

Va urma o călătorie grea și umilitoare către necunoscutul care se va dovedi a fi infernul din Transnistria. Etapele vor fi Cernăuți, Otaci, Moghilău[44] și, în cele din urmă, Djurin, care va deveni locul de suferință al lui Miriam până în aprilie 1944.

În momentul deportării, Miriam abia împlinise de câteva zile 18 ani. De ziua sa primise în dar de la un prieten – Bondy – un caiet „cu coperți de piele maronie și hârtie groasă" (Korber-Bercovici 2017: 10), pe care îl va pune întâmplător într-o boccea pregătită în graba împachetării lucrurilor de strictă necesitate în vederea deportării. Acest caiet, în care va începe să noteze începând cu 4 noiembrie 1941 frânturi ample din experiența traumatică a deportării și ghetoizării, va deveni jurnalul său de „ghetou". Va scrie în acest caiet până în 10 octombrie 1943. În aprilie 1944, la foarte puțin timp după trecerea frontului prin Djurin, va pleca pe jos spre țară. Jurnalul va rămâne în grija mamei, rămasă în Djurin să-și aștepte soțul luat cu forța într-un lagăr de muncă forțată din apropierea Odesei. Miriam va ajunge la sfârșitul lui aprilie în Botoșani, unde va sta la bunicii materni în așteptarea membrilor familiei rămași în locurile de deportare. Mama, sora și tatăl vor supraviețui. Nu vor supraviețui bunicii paterni, morți într-un spital din

[43] „Afişele au apărut în cursul zilei de vineri [10 octombrie – n.m. D.T.] şi toboşarul spre prânz tot vineri. Existau un singur toboşar şi un soldat cu armă, care a citit afişul care era pe pereţi: «În numele mareşalului Antonescu toţi jidanii, nu evreii, toţi jidanii...» În clipa aceea am decăzut. Şi atunci când au făcut percheziţia şi prietenii mei erau aproape. Dar în clipa în care am văzut că pe perete scrie aşa.... Fără nicio jenă, în mod intenţionat ni se spunea aşa. Eram jidani, nu mai eram oameni normali, nu mai eram evrei sau, cum aveam noi impresia că suntem, cetăţeni români de religie mozaică" (Gușu 2009).

[44] Cele două orașe se află, față-n față, de-o parte și alta a Nistrului, Otaci în Basarabia, Moghilău în Transnistria de-atunci, Ucraina de azi.

BDD-A32383 © 2020 Editura Universității de Vest
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 23:07:42 UTC)

Moghilău chiar în prima jumătate de an de deportare și nici o bună parte din rudele deportate din Cernăuți. După război, Miriam se va căsători, va deveni medic pediatru, ajungând să lucreze până la pensie la spitalul Fundeni din București. Își va redescoperi jurnalul, păstrat de mama sa, în 1967. Deși soțul său, implicat în promovarea culturii româno-evreiești[45], va încerca să-l publice, contextul politic dominat după anul 1971 de energii mai degrabă șovin-naționaliste nu e deloc prielnic unor astfel de texte care să pună sub semnul întrebării narațiunea eroic-identitară românească oficială. Jurnalul va fi publicat pentru prima oară în traducere germană în 1993, cu ajutorul nepotului său[46], fiul sorei Silvia, și într-o primă ediție românească în 1995. O a doua ediție a apărut în 2017.

Primele intrări ale jurnalului sunt retrospective, ele rememorând într-o tonalitate de firească lamentație[47] evenimentele de dinaintea ajungerii în ghetoul din Djurin: ordinul brusc de deportare, înghesuiala din vagoanele de vite care-i transportă la Otaci, călătoria prin peisajul distrus de război care prevestește mizeria ce-i așteaptă, scrijeliturile de pe zidurile caselor ruinate cu numele celor uciși în săptămânile anterioare, întâlnirea cu cei deportați mai devreme[48], deveniți imaginea premonitorie a propriului lor viitor. Trecerea Nistrului și sosirea la Moghilău certifică ruptura cu lumea de dinainte și intrarea bruscă într-o lume în care mizeria extremă, violența și moartea devin obișnuință: „Cel mai trist lucru care ni s-a întâmplat era că pentru noi moartea și-a pierdut misterul. Am văzut morți fără să clipesc din ochi...", notează Miriam, povestind cum bunicii sunt lăsați în azilul improvizat de comunitatea evreiască a deportaților din Moghilău (Korber-Bercovici 2017: 23), acolo unde vor și muri în mai puțin de o jumătate de an. Întâlnirile cu cunoscuții din viața „anterioară" devin adevărate întâlniri cu fantome (p. 24). Dar orășelul de pe malul Nistrului nu e decât o etapă pentru deportați. Ei n-au voie să rămână acolo. Trebuie să meargă mai departe. În cele din urmă vor ajunge la Djurin, acolo unde își vor petrece următorii

[45] Soțul său, Israil Bercovici (1921-1988), a fost unul dinte animatorii culturii evreiești de limbă idiș din România celei de-a doua jumătăți a secolului al XX-lea. Dramaturg și poet de limbă idiș, traducător, regizor și istoric al teatrului idiș din România, Bercovici a funcționat multă vreme ca secretar al Teatrului Evreiesc de Stat (cf. Grözinger 2002).

[46] E vorba de profesorul Andrei Corbea-Hoișie.

[47] „Cine și-ar fi închipuit că voi inaugura acest caiet, dedicat a fi un album de poezii, în această situație" (Korber-Bercovici 2017: 16).

[48] „În prima noapte la Atachi (sic!) am văzut ce înseamnă mizeria omenească. Am văzut oameni fără chip omenesc, am văzut copii cu ochii umflați, picioare degerate, mânuțe neputincioase: mame cu copii morți în brațe, bătrâni, tineri înveliți în zdrențe: erau evreii din Edineț" (*ibid*.: 18).

BDD-A32383 © 2020 Editura Universității de Vest
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 23:07:42 UTC)

doi ani în mizerie și incertitudine. Ceea ce putem vedea în însemnările din restul jurnalului este mai puțin o poveste a supraviețuirii, deși aceasta există în fundal, cât mai ales un monolog al revoltei tinereții împotriva unei lumi devenite literalmente o capcană a morții. La Djurin existența deportaților e mizeră[49]. Frigul, foamea, precaritatea adăposturilor, boala reprezintă constantele vieții cu care deportații trebuie să se obișnuiască: „Da, ne acomodăm mediului. Omul e un animal, totul e obiceiul", notează Miriam în 3 ianuarie 1942 (p. 41). Spunând asta e conștientă că în alte locuri ar putea fi mai rău, iar acel rău ar putea să însemne moartea. Diarista își dă seama foarte curând de faptul că au fost trimiși acolo pentru a muri. Amintindu-și, în 21 ianuarie 1942, de rebeliunea legionară din anul precedent, Miriam notează: „Și atunci era rău, credeam că nu poate fi mai rău, dar azi îmi dau seama c-ar fi fost mai bine să ne fi omorât atunci pe toți, la noi în casă, decât să ne fi trimis în pustiu, să murim de frig și foame, căci acesta e scopul ce-l urmăresc cei ce ne-au trimis aici" (p. 46). Moartea e prezentă în veștile primite despre bunicii paterni morți la Moghilău, cele despre moartea cunoscuților sau zvonurile despre execuțiile în masă din toată regiunea, zvonuri pe care istoria le va dovedi ca fiind adevărate la o scară mult mai mare decât ceea ce-și poate închipui în acel moment tânăra:

> „Vor să ne omoare pe toți! Și ce este mai ușor decât să omori evrei neputincioși. Se povestesc lucruri teribile despre felul brutal în care au fost omorâți mii de evrei în satele și orașele Ucrainei. Nu mi-aș fi putut închipui că civilizația veacului al XX-lea va permite asemenea orori" (p. 86).

O analiză atentă a jurnalului ar putea evidenția faptul că imaginile dezumanizării și morții sunt accentuate de o obsedantă reluare a gândului la un „acasă" care aici înseamnă în primul rând amintirea dureroasă a vieții de dinaintea deportării. Experiența traumatică e amplificată continuu de referința la o viață anterioară, în care umanitatea deportaților, acum negată, părea naturală:

> „Trebuie să-mi închipui că n-am avut niciodată casă, că am fost nomazi. Dar amintirile sunt mai tari decât voința și se înșiră una după alta și se învârt într-un cerc vicios, casa, copilăria, trecutul, prezentul trist și viitorul pustiu" (p. 66).

[49] E vorba de o mizerie care-i permite diaristei încă de la început câteva considerații despre gradul de civilizație al regiunii, aflate de câțiva ani sub stăpânirea sovietică: „Am așteptat să găsesc aici o țară cultivată; credeam că U.R.S.S a schimbat înfățișarea vechii Rusii, dar în realitate comunismul a înrăutățit și mai mult starea culturală a Ucrainei. Țăranul lucra în colhoz, dar șefilor colhozurilor le era mai ușor să-l ție în întuneric și după câte se vede l-au ținut. Țăranul ucrainian e mai înapoiat decât cel român" (p. 30, a se vedea și p. 23, 26, 32, 63).

BDD-A32383 © 2020 Editura Universității de Vest
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 23:07:42 UTC)

„Veșnic mă gândesc la «acasă»" (25), „n-aș fi crezut că țin mult la casă" (29) spune încă din primele pagini Miriam, subliniind faptul că pentru deportați imaginea lui „acasă" a devenit o adevărată „Fata Morgana" (52). „Acasă" înseamnă locurile din orașul natal sau Botoșani și oamenii de acolo, înseamnă amintirea „mâncării" (33) sau a „liniștii" (51) de dinainte, veștile despre cei dragi (84) sau semnele grijii acestora față de soarta deportaților (96). Dar, în mod surprinzător, „acasă" înseamnă și amintirea unui peisaj luminos de iarnă, pe care Miriam și-l reprezintă prin referința la *Iarna* lui Alecsandri (45), amintirea lecturilor din Teodoreanu în care își reflectă emoțiile întârziat adolescentine (85), ori amintirea unui peisaj de munte, contrapus câmpiei noroioase din jurul Djurinului (53). Observăm și din aceste referințe culturale paradoxul generator de traumă pe care-l trăiește tânăra: amintirea puternică a unei patrii care a alungat-o, dar după care totuși tânjește. Patria[50], echivalată mai ales cu casa și orașul natal, e elementul mnemonic care accentuează ruptura destinului, e parte importantă a contrastului elementar generator de traumă, individuală și colectivă deopotrivă, cealaltă fiind suferința extremă, a sa și a celorlalți:

> „Mereu vin vești despre morți, maturi și copii fără alegere. Nu mai am ce scrie, nu mai am cuvinte să exprim ce simt, mi-e atât de plină inima de dor, durere și ciudă! Ce exprimă cuvintele față de ceea ce simt eu? Cuvintele sunt goale, picături de piatră." (p. 82).

Experiența traumei pare că alungă cuvintele. Așa se și explică lungile perioade de tăcere ale jurnalului și tăcerea finală, după octombrie 1943, când Miriam nu mai scrie nimic în jurnal. De fapt, scrierea jurnalului îi pare autoarei un act inutil încă de la începutul deportării. „La ce-aș mai scrie zilnic ce se-ntâmplă?" se întreabă Miriam, simțind această inutilitate monotonă a mizeriei și suferinței (p. 28). Amenințarea morții o face nu de puține ori să transcrie disperarea și inutilitatea actului scrisului, dublată de o abia simțită aversiune față de valoarea jurnalului ca obiect mnemonic al traumei: „Știu că e fără rost tot ce scriu. Nimeni nu va citi ce am scris, iar eu, dacă voi scăpa cu viață de aici, voi arunca în foc tot ce îmi va aduce aminte de timpul blestemat petrecut în Djurin." (p. 87). Dar imediat după aceste cuvinte e notat: „Și totuși scriu", ca un semn al îndârjirii de a înregistra oroarea. Miriam

[50] „Abia acum simt că mi-e dor de patrie, notează Miriam în 10 februarie 1942. Nu socoteam România, sau mai bine zis Câmpulung, drept patrie. Cauza era că veșnic eram obidiți și dați la o parte de români. Dar azi când suntem departe, când sute de kilometri ne despart de micul nostru Câmpulung, simt cât de dor și cât de aproape mi-e patria." (p. 52-53)

BDD-A32383 © 2020 Editura Universității de Vest
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 23:07:42 UTC)

scrie pentru a povesti mai departe[51], dar și din dorința de a „cere socoteală Providenței" (p. 99). De fapt, în ciuda deznădejdii provocate de suferința extremă, Miriam, ca mulți alți diariști ai Holocaustului, simte nevoia de a scrie ca act testimonial și ca act al revoltei împotriva inumanității unei epoci infernale.

Concluzii

Toate jurnalele copiilor și tinerilor analizate mai sus sunt parte specială a memoriei traumatice a Holocaustului din spațiul românesc pentru că reușesc să transmită peste timp atât cadrele generale ale tragediei, atât detaliile rupturii istorice, dar mai ales tensiunea experienței traumatice, așa cum e aceasta percepută prin ochii unor ființe încă inocente, prinse brusc în vârtejul unei istorii violente. Această tensiune e amplificată de forma jurnalului. Spre deosebire de memorialistică sau de mărturia documentară, reprezentarea traumei în jurnal pornește tot de la nucleul unei experiențe individuale, dar e trăită în succesiunea evenimențială a imediatului și transcrisă la mică distanță temporală de eveniment. Astfel, reprezentarea evenimentelor funcționează după o logică a rupturii, congruentă cu ruptura existențială provocată de tragedia trăită de diarist. Jurnalul e reprezentarea tragediei aflate în desfășurare și, astfel, tensiunea și emoțiile puternice îi sunt caracteristice. Diaristul notează înlănțuirea evenimentelor traumatice, sperând sau luptând pentru supraviețuire, fără a avea însă în minte, ca memorialistul, deznodământul sau imaginea panoramică a evenimentelor istorice. Diaristul transcrie astfel și tensiunea în desfășurare a istoriei. Astfel, jurnalul e mai aproape de documentul istoric nu numai pentru că înregistrează detaliile factuale ale evenimentului de „ruptură istorică" (LaCapra 2004) reprezentat de Holocaust, ci mai ales pentru reușește să prezerve tensiunea autentică a relației dintre individul devenit victimă și vârtejul violent al istoriei. Dar dincolo de această dimensiune individuală, în jurnalele Holocaustului, cadrul traumatic individual în care își transcriu inițial experiențele se desface inevitabil către tragedia colectivă a comunității din care fiecare dintre ei face parte. Astfel, putem observa că jurnalul are și calitatea de a se raporta și de a documenta tragedia colectivă. Fiecare dintre acești diariști își asumă implicit, prin chiar actul scrisului, un act testimonial (Tucan 2018: 288 și urm.). Dar această dimensiune testimonială e amplificată de conștiința importanței scrisului. O dovedește referința continuă la suferința tuturor celor

[51] „De-am ajunge numai să putem povesti toate astea cândva" (p. 40).

BDD-A32383 © 2020 Editura Universității de Vest
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 23:07:42 UTC)

asemenea lor, o dovedește asumarea unei voci colective, vocea celor care trăiesc oroarea. Jurnalele lor sunt, astfel, și dovada unei maturizări precoce, cauza directă a acesteia fiind devenirea infernală a lumii în care se luptă să supraviețuiască. În cele din urmă însă, fiecare dintre ei simte și transcrie suferința pentru a lăsa o mărturie necesară și autentică peste timp.

Referințe bibliografice:

ANONIMĂ..., 2007: *Jurnal de fată din Târgu Frumos*, manuscris descoperit și editat de Dan Petre Popa, București, Editura Albatros, 2007.

BANUȘ, Maria, 1977: *Sub camuflaj. Jurnal 1943-1944*, București, Cartea românească.

BANUȘ, Maria, 2014: *Însemnările mele*, 2 vol., text stabilit, note și comentarii de Geo Șerban, București, Cartea românească.

BENJAMIN, Lya (ed.), 2005: *Comisia internațională pentru studierea Holocaustului. Documente*, Iași, Polirom.

BRĂNIȘTEANU, B., 2003: *Jurnal*, vol. 1, București, Hasefer.

BRUNEA-FOX, F., 1997: *Orașul măcelului. Jurnalul rebeliunei și al crimelor legionare*, prefață de Z. Ornea, București, Hasefer.

CAIRNS, Lucille, 2011: *Post-war Jewish Women's Writing in French*, London – New York, Routledge, e-book edition.

CARMELLY (STEIGMAN), Felicia, 1997: *Shattered! 50 Years of Silence. History and Voices of the Tragedy in Romania and Transnistria*, Scarborough Ontario, Abbeyfield Publishers.

CARP, Matatias, 1946-1948: *Cartea neagră. Suferințele evreilor din România*. *1940-1944*. Vol. 1: *Legionarii și rebeliunea*, București, Editura Socec, 1946; vol. II: *Pogromul de la Iași*, București, Societatea de Editură și Arte Grafice „Dacia Traiană", 1948; vol. al III-lea: *Transnistria*, București, Societatea de Editură și Arte Grafice „Dacia Traiană", 1947.

CAZAN, Marius, 2018: *Ion Antonescu's Image in Postcommunist Historiography*, in FLORIAN 2018, 208-241.

Consfătuirea..., 1958: *Consfătuirea oamenilor de teatru*, „Teatrul", Anul III, Nr. 7, iulie 1958, p. 5.

DAGANI, Arnold, 2004: *Groapa e în livada de vișini*, ediția a II-a, îngrijită de Lya Benjamin, București, Hasefer.

DORIAN, Emil, 1996: *Jurnal din vremuri de prigoană*, Hasefer.

DORIAN, Emil, 2006: *Cărțile au rămas neterminate. Jurnal 1945-1948*, București, Compania.

DORIAN, Emil, 2013: *Cu fir negru de arnici. Jurnal 1949-1956*, București, Compania.

FLORIAN, Florian (ed.), 2018: *Holocaust Public Memory in Postcommunist Romania*, Bloomington, Indiana, Indiana University Press.

GRÖZINGER, Elvira, 2002: *Die jiddische Kultur im Schatten der Diktaturen. Israil Bercovici – Leben und Werk*, Berlin-Wien, Philo Verlag.

BDD-A32383 © 2020 Editura Universității de Vest
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 23:07:42 UTC)

GUȘU, Cosmina, 2009: Interviu cu Miriam Korber-Bercovici (31 octombrie 2009, București), http://www.inshr-ew.ro/ro/marturii/162-interviu-miriam-korber-bercovici.html, accesat la 23.05.2020.

HARSÁNYI, Zimra, 1966: *A téboly hétköznapjai: egy diáklány naplójából*, Budapest, Kozmosz Könyvek.

HEYMAN, Eva, 1991: *Am trăit atât de puțin*, traducere și prefață de Oliver Lustig, Editura Alex.

HUTTON, Margaret-Anne, 2005: *Testimony from the Nazi Camps. French women's voices*, London – New York, Routledge.

KORBER-BERCOVICI, Miriam, 2017: *Jurnal de Ghetou*, cuvânt înainte de Alexandru Florian, București, Ed. Curtea Veche.

KUNT, Gergely, 2016: *Ágnes Zsolt's Authorship of her Daughter Éva Heyman's Holocaust Diary*, Hungarian Studies Review, Vol. XLIII, Nos. 1-2 (Spring-Fall, 2016), p. 127-154.

LACAPRA, Dominick, 2004: *History in transit: Experience, Identity, Critical Theory*. Ithaca, N.Y and London: Cornell University Press.

LUSTIG, Oliver, 1991: *Introducere* la Eva Heyman, *Am trăit atât de puțin*. Editura Alex, p. 5-36.

Martiriul..., 1991: *Martiriul evreilor din România: 1940-1944. Documente și mărturii*, București, Hasefer.

MIRCU, Marius, 1947: *Pogromurile din Basarabia și alte câteva întâmplări*, București, Editura Glob.

MOZES, Tereza, 2007: *Staying Human Through the Holocaust*, Calgary, University of Calgary Press.

NOVAC, Ana, 1967: *Die schönen Tage meiner Jugend*, Reinbeck bei Hamburg, Rowohlt.

NOVAC, Ana, 1996: *Les beaux jours de ma jeunesse*, Paris, Ballard.

NOVAC, Ana (Zimra Harsányi), 2004: *Frumoasele zile ale tinereții mele*, traducere de Anca-Domnica Ilea, Cluj-Napoca, Dacia.

PETRESCU, Corina L., 2019: *On Sources and Files: The Making of the Securitate Target Ana Novac*, in Valentina Glajar, Alison Lewis, Corina L. Petrescu (ed*.), Cold War Spy Stories from Eastern Europe*, University of Nebraska Press-Potomac Books, p. 137-160.

Raport final..., 2004: Tuvia Friling, Radu Ioanid, Mihail E. Ionescu (ed.), *Raport final al Comisiei Internaționale pentru studierea Holocaustului din România*, Iași, Polirom.

SACHAR, Howard M., 2006: *A History of the Jews in the Modern World*, New York, Vintage Books.

SCHULTZ, Deborah, 2011: *Survival and Memory: Arnold Daghani's Verbal and Visual Diaries*, in Valentina Glajar, Jeanine Theodorescu (ed.), *Local History, Transnational Memory in the Romanian Holocaust*, New York, Palgrave Mcmillan, p. 91-117.

SEBASTIAN, Mihail, 1996: *Jurnal*, Humanitas.

SNYDER, Timothy, 2018: *Pământul negru. Holocaustul ca istorie și avertisment*, București, Humanitas.

TSUR, Reuven, 2005: *Menekülés a gettóból: egy nagyváradi zsidó család története* [Evadare din ghetou: povestea unei familii evreiești din Oradea], Budapest, Noran.

TUCAN, Dumitru, 2018: *Memoria traumatică și literatura testimonială*, in „Quaestiones Romanicae", VI, vol. 1, p. 277-289.

BDD-A32383 © 2020 Editura Universității de Vest
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 23:07:42 UTC)

TUCAN, Dumitru, 2020: *A trăi infernul. Jurnale din timpul Holocaustului ale copiilor și tinerilor*, in Philologica Jassyensia, an XVI, nr. 1 (31), p. 155-169.

VASILE, Cristian, 2015: *Viața intelectuală și artistică în primul deceniu al regimului Ceaușescu*, București, Humanitas, e-book edition.

VICE, Sue, 2004: *Children Writing the Holocaust*, Palgrave McMillan.

ZAPRUDER, Alexandra, 2002: *Salvaged pages: young writers' diaries of the Holocaust*, New Haven and London, Yale University Press.

ZSOLT, Ágnes, 1947: *Éva lányom* [*Eva, fata mea*]. Budapest, Új Idők.

ZSOLT, Ágnes, 2017: *Eva, fata mea*, traducere de Eva Galambos, București, Editura Hasefer.

BDD-A32383 © 2020 Editura Universității de Vest
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 23:07:42 UTC)